
અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

ગુજરાતની વડી અદાલતમાં, અમદાવાદ ખાતે
૨૦૦૨નો ખાસ દીવાની અરજી નંબર ૧૦૯૯૬

મંજૂરી અને સહી માટે :

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે. બી. પારડીવાલા

=====

૧	શું સ્થાનિક અખબારોના પત્રકારોને ચુકાદો જોવાની મંજૂરી આપવામાં આવી શકે છે?	હા.
૨	પત્રકાર રીફર કરવામાં આવે કે નહીં?	હા.
૩	શું માનનીય ન્યાયમૂર્તિઓ ચુકાદાની વાજબી નકલ જોવા માંગે છે?	ના.
૪	શું આ કેસમાં ભારતના બંધારણના અર્થઘટન અથવા તે હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈપણ આદેશ અંગે કાયદાના	ના.

	નોંધપાત્ર પ્રશ્નનો સમાવેશ થાય છે?	
--	-----------------------------------	--

=====

કલ્પના યોગેશ ધગત, (મૃત હોવાથી) તેમના કાનૂની વારસદારો

.....અરાજદાર(ઓ)

વિરુદ્ધ

રિલાયન્સ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ

.....સામાવાળા(ઓ)

=====

ડિસીઝડ લિટિગન્ટ, અરજદાર (ઓ) નંબર ૧ તરફે વકીલ,

અરજદાર (ઓ) નંબર ૧.૧-૧.૩ તરફે શ્રી ઉદય આર ભટ્ટ,

સામાવાળા (ઓ) નંબર ૧ તરફે પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી કે. એસ. નાણાવટી સાથે

નાણાવટી અસોસિટ્સ તરફે વકીલ શ્રી કેયુર ગાંધી અને વકીલ શ્રી નિસર્ગ દેસાઈ

=====

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે. બી. પારડીવાલા

તારીખ:૧૯/૦૯/૨૦૧૬

મૌખિક ચુકાદો

૧. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની આ રિટ અરજી દ્વારા, રિટ અરજદાર (જેઓ ગુજરી ગયા છે), હવે તેમના કાયદેસરના વારસદારો મારફતે, નીચે મુજબની દાદ માંગેલ છે:

“૧૫એ. આ અરજીને ગ્રાહ્ય રાખવા અને પ્રારંભિક બરતરફી અને તેના રદ્દીકરણ, નોંધપાત્ર મોકૂફી અને ખાતાકીય તપાસના અપીલના તબક્કા સુધીના રેકૉર્ડ્સ અને કાર્યવાહી મંગાવવા કૃપા કરશો.

બી. રિટ અથવા યોગ્ય રિટ અથવા દિશા-નિર્દેશ અથવા યોગ્ય રિટના સ્વરૂપમાં આદેશ જારી કરવા અને મોકૂફીનો આદેશ, ખાતાકીય કાર્યવાહી, તેનો અહેવાલ એટલે કે તપાસ અહેવાલને રદ્દ અને સેટ અસાઈડ કરવા, અને શિસ્ત વિષયક સત્તાધિકારી તથા અપીલ સત્તાધિકારીના આદેશને રદ્દ અને સેટ અસાઈડ કરવા અને ખાતાકીય તપાસ દૂષિત થયેલ છે તેવી જાહેરાત કરી તેને રદ્દ અને સેટ અસાઈડ કરવા કૃપા કરશો અને અરજદારને વ્યાજ સહિત વેતન સુધારણાની અસર આપીને પાછલા વેતન સહિતના તમામ આનુષંગિક લાભો અને અન્ય તમામ આનુષંગિક લાભો જેમ કે વિશેષાધિકારો, બઢતી વગેરે સાથે નોકરીમાં પુનઃસ્થાપિત કરવાનો આદેશ કરવા કૃપા કરશો.

સી. સામાવાળાનું કૃત્ય ગેરકાયદેસર, આધારવિહીન, દૂષિત અને અરજદારના મૂળભૂત અસરોનું ઉલ્લંઘન કરનારું છે તેવી જાહેરાત કરવા કૃપા કરશો અને વળતર સહિતના અન્ય અને આગળના આદેશો પસાર કરવા તેમજ ખાતાકીય તપાસ પેઝિંગ હતી તે દરમિયાન અરજદારની મોકૂફીના સમયગાળા દરમિયાન ચૂકવવાપાત્ર થતા બાકી મોકૂફી ભથ્થાની ચૂકવણીનો આદેશ પણ પસાર કરવા કૃપા કરશો.

ડી. આ અરજીના પ્રવેશ, સુનાવણી અને આખરી નિકાલ પેઝિંગ હોય ત્યાં સુધી, અરજદારને નોકરી પર પાછા લેવા અને પાછલું વેતન, મોકૂફી ભથ્થાની બાકી રકમ અને તમામ આનુષંગિક લાભો વગેરે ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપવા અને યોગ્ય જણાય તેવા અન્ય અને આગળના આદેશો પસાર કરવા કૃપા કરશો.

ઈ. આ અરજીનો ખર્ચ મંજૂર કરવામાં આવે.

એફ. પ્રસ્તુત કેસની હકીકતો અને સંજોગો અનુસાર જે જરૂરી હોય તેવી અન્ય અને આગળની દાદ આપવા કૃપા કરશો.”

૨ રિટ અરજદાર વર્ષ ૧૯૭૦ માં ઇન્ડિયન પેટ્રોકેમિકલ્સ કોર્પોરેશન લિમિટેડ (હવે રિલાયન્સ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ દ્વારા હસ્તગત) ની સેવામાં જોડાયા હતા. ઇન્ડિયન પેટ્રોકેમિકલ્સ કોર્પોરેશન લિમિટેડ (ટૂંકમાં, “આઈ.પી.સી.એલ.”) ભારત સરકારની માલિકીની હતી. તે કંપનીઝ એક્ટ હેઠળ નોંધાયેલી કંપની હતી. આઈ.પી.સી.એલ. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થ મુજબનું એક “રાજ્ય” હતું.

૩ આ રિટ અરજીમાં પડકારવામાં આવેલ વિષય વસ્તુ એ શિસ્ત વિષયક સત્તાધિકારી દ્વારા રિટ અરજદારને સેવામાંથી બરતરફ કરવાનો પસાર કરાયેલ આદેશ તેમજ સેવામાંથી બરતરફીના આદેશને પુષ્ટિ આપતો અપીલ સત્તાધિકારી દ્વારા પસાર કરાયેલ આદેશ છે.

૪ જ્યારે વર્ષ ૨૦૦૨ માં આ રિટ અરજી ફાઈલ કરવામાં આવી હતી, ત્યારે આઈ.પી.સી.એલ. અસ્તિત્વમાં હતું. આ રિટ અરજી પેલિંગ હતી તે દરમિયાન,

રિલાયન્સ પેટ્રો ઇન્વેસ્ટમેન્ટ લિમિટેડ દ્વારા આઈ.પી.સી.એલ. ના ૨૦% શેરો ખરીદવાના સ્વરૂપમાં એક મુખ્ય ઘટના બની હતી. આઈ.પી.સી.એલ. નું આ અદાલત દ્વારા આઈ.પી.સી.એલ. નું રિલાયન્સ પેટ્રો ઇન્વેસ્ટમેન્ટ લિમિટેડ સાથે વિલીનીકરણ કરવા માટે તારીખ ૧૬/૦૮/૨૦૦૭ ના રોજ પસાર કરાયેલા આદેશ અનુસાર આખરે રિલાયન્સ પેટ્રો ઇન્વેસ્ટમેન્ટ લિમિટેડ સાથે વિલીનીકરણ થઈ ગયું હતું. વિલીનીકરણના પરિણામે, આઈ.પી.સી.એલ. સરકારી કંપની તરીકે મટી ગઈ. અવિવાદિત રીતે, રિલાયન્સ પેટ્રો ઇન્વેસ્ટમેન્ટ લિમિટેડ એ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થ મુજબ “રાજ્ય” અથવા “રાજ્ય” નું સાધન અથવા કોઈ સત્તાધિકારી કે વ્યક્તિ નથી. આવી ઘટનાના પરિણામે, રિટ અરજદારે એક અરજી કરી અને “રિલાયન્સ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ” (ટૂંકમાં, “આર.આઈ.એલ.”) ને પક્ષકાર સામાવાળા તરીકે જોડેલ.

પ ઉપર દર્શાવેલ સંજોગોમાં, નવગઠિત પક્ષકાર સામાવાળા કંપની એટલે કે ‘આર.આઈ.એલ.’ વતી એક પ્રાથમિક મુદ્દો ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યો છે કે વર્તમાન રિટ અરજી હવે ટકવા પાત્ર નથી અને સામાવાળા કંપની સામે કોઈ દાદ આપી શકાય નહીં કારણ કે તે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ હેઠળ “રાજ્ય” અથવા “અન્ય સત્તાધિકારી” નથી.

૬ બીજી તરફ, રિટ અરજદારની દલીલ છે કે જ્યારે આ રિટ અરજી મૂળ રૂપે આઈ.પી.સી.એલ. સામે ફાઇલ કરવામાં આવી હતી ત્યારે તે ટકે તેવી હતી અને આટલા વર્ષો પછી રિટ અરજદારને “નોન-સૂટ” કરવા તે અન્યાયી અને અયોગ્ય રહેશે. રિટ અરજદાર દલીલ કરે છે કે મુકદ્દમાનો સામાન્ય નિયમ એ છે કે મુકદ્દમાની શરૂઆતની તારીખે પક્ષકારોના અધિકારો સ્પષ્ટ થઈ જાય છે અને રિટ અરજદારે અદાલતના દ્વાર ખટખટાવ્યા તે તારીખના સંદર્ભમાં દાદ મેળવવાના અધિકારનો નિર્ણય લેવો જોઈએ.

૭ રિટ અરજદાર વતી ઉપસ્થિત થયેલા વિદ્વતાપૂર્ણ એડવોકેટ શ્રી ઉદય આર. ભટ્ટે આ તબક્કે આ રિટ અરજીની ટકવા પાત્રતા અંગે આઈ.પી.સી.એલ. હવે અસ્તિત્વમાં નથી અને આજની તારીખે 'આર.આઈ.એલ.' જ વિરોધ કરનાર સામાવાળા છે તે હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને વિવિધ દલીલો રજૂ કરી છે.

૮ શ્રી ભટ્ટના જણાવ્યા મુજબ, જો કોઈ મુકદ્દમાકાર પાસે અધિકાર હોય, તો તેને એમ કહી શકાય નહીં કે તેની પાસે તેવા અધિકારનો અમલ કરાવવા માટે કોઈ કાયદાકીય ઉપાય નથી. દલીલ એ છે કે મૂળ રિટ અરજદાર હવે હયાત ન હોવાથી, કાયદેસરના વારસદારો માટે દીવાની દાવો દાખલ કરવો અને યોગ્ય જાહેરાત માંગવી કાયદાકીય રીતે પરવાનગી પાત્ર ન પણ હોઈ શકે. શ્રી ભટ્ટના

જણાવ્યા મુજબ, જો દીવાની દાવામાં માંગવામાં આવેલી દાદ અંગત સ્વરૂપની અને ચરિત્રની હોય, તો સંભવતઃ, કાયદેસરના વારસદારો માટે જાહેરાત માટેનો આવો દાવો દાખલ કરવો પરવાનગી પાત્ર ન હોઈ શકે.

૯ શ્રી ભટ્ટની બીજી દલીલ એ છે કે રિટ અરજદારના મૂળભૂત અધિકારોનું ઉદ્ધંધન થયું હોવાથી આ રિટ અરજી ફાઈલ કરવામાં આવી છે. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળના તેના અસાધારણ ક્ષેત્રાધિકારનો ઉપયોગ કરીને માત્ર આ અદાલત જ રિટ અરજદારના મૂળભૂત અધિકારોનું ઉદ્ધંધન થયું હોવાનો આક્ષેપ છે તેનો અમલ કરાવી શકે છે. દીવાની અદાલત મૂળભૂત અધિકારો અંગે કોઈ જાહેરાત આપી શકતી નથી અને મૂળભૂત અધિકારોનો અમલ પણ કરાવી શકતી નથી. આવા સંજોગોમાં, શ્રી ભટ્ટના જણાવ્યા અનુસાર, 'આર.આઈ.એલ' ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થ મુજબ "રાજ્ય" ન હોવા છતાં આ રિટ અરજી ટકે તેવી ગણવી જોઈએ. શ્રી ભટ્ટના જણાવ્યા મુજબ, જ્યારે આઈ.પી.સી.એલ. ને 'આર.આઈ.એલ.' દ્વારા હસ્તગત કરવામાં આવ્યું હતું, ત્યારે આઈ.પી.સી.એલ. ના તમામ અધિકારો અને જવાબદારીઓ રિલાયન્સ પેટ્રો ઇન્વેસ્ટમેન્ટ લિમિટેડ દ્વારા હસ્તગત કરવામાં આવી હોવાનું કહી શકાય, અને જો તેમ હોય, તો આઈ.પી.સી.એલ. ની

જવાબદારીઓનો અમલ કરાવવાના હેતુ માટે 'આર.આઈ.એલ.' સામે આ રિટ અરજી ટકે તેવી છે.

૧૦ શ્રી ભટ્ટ સબમિટ કરશે કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ આ અદાલતનું અસાધારણ ક્ષેત્રાધિકાર ખૂબ જ વ્યાપક છે અને તે યોગ્ય ન્યાય કરવા માટે છે. શ્રી ભટ્ટના જણાવ્યા મુજબ, આ અદાલત ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળના તેના રિટ ક્ષેત્રાધિકારનો ઉપયોગ કરીને “કંઈપણ” અને “બધું જ” કરી શકે છે.

૧૧ શ્રી ભટ્ટ સબમિટ કરશે કે કેન્દ્ર સરકારના અંતે વિનિવેશના કારણે આઈ.પી.સી.એલ. “રાજ્ય” તરીકે મટી ગયું ન હતું, પરંતુ કંપનીઝ એક્ટ હેઠળ વિલીનીકરણની કાર્યવાહીમાં આ અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશ અનુસાર 'આર.આઈ.એલ.' દ્વારા તેને હસ્તગત કરવામાં આવ્યું હતું.

૧૨ શ્રી ભટ્ટના જણાવ્યા મુજબ, શિસ્ત વિષયક કાર્યવાહી અને સેવામાંથી બરતરફીના પરિણામી આદેશના કિસ્સામાં, જે કંપની તે સંબંધિત સમયે

બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થ મુજબ “રાજ્ય” હતી, તેની જવાબદારી ભૂતપૂર્વ સરકારી કંપનીને હસ્તગત કરનાર ખાનગી કંપની પર લાદી શકાય છે.

૧૩ શ્રી ભટ્ટ, તેમની રજૂઆતોના સમર્થનમાં, નીચેના નિર્ણયો પર મજબૂત વિશ્વાસ મૂક્યો છે:

(૧) શ્રી આનંદી મુક્ત સદગુરુ શ્રી મુક્તજી વંદાસ સ્વામી સુવર્ણ જયંતી મહોત્સવ સ્મારક ટ્રસ્ટ વિ. વી.આર. રૂડાણી [(૧૯૮૯) ૨ એસસીસી ૬૯૧]

(૨) ટેક્સટાઇલ લેબર એસોસિએશન વિ. સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત [(૧૯૯૫) ૧ જીએલએચ ૧૨]

(૩) મજૂર સભા વિ. સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત [(૧૯૯૨) ૧ જીએલએચ ૩૦૯] (૪) પ્રશાંત અરુણ દયાલ અને અન્ય વિ. ડી.બી. કોર્પ. લિમિટેડ [૨૦૧૫ (૧) લેબર ઇન્ડસ્ટ્રીયલ કેસીસ ૯૩૪]

(૫) જી. ગોવિંદ રાજુલુ વિ. આંધ્ર પ્રદેશ સ્ટેટ કન્સ્ટ્રક્શન [એઆઈઆર ૧૯૮૭ એસસી ૧૮૦૧]

(૬) જેનેટ જયાપોલ વિ. એસ.આર.એમ. યુનિવર્સિટી અને અન્ય

[એઆઈઆર ૨૦૧૬ એસસી ૭૩]

(૭) ઝી ટેલીફિલ્મ્સ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [(૨૦૦૫) ૪

એસસીસી ૬૪૯]

૧૪ બીજી તરફ, 'આર.આઈ.એલ.' વતી ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વતાપૂર્ણ સીનિયર એડવોકેટ શ્રી કે.એસ. નાણાવટી દ્વારા આ રિટ અરજીની ટકવા પાત્રતાના ગ્રાઉન્ડ પર સખત વિરોધ કરવામાં આવ્યો છે. શ્રી નાણાવટી સબમિટ કરશે કે પાછળથી બનતી ઘટના ચોક્કસપણે પક્ષકારોના અધિકારો અને જવાબદારીઓ પર અસર કરશે. જો કે, શ્રી નાણાવટીના જણાવ્યા અનુસાર, જ્યારે 'આર.આઈ.એલ.' સામે રિટ અરજી ટકે તેમ નથી, ત્યારે ક્ષણભર માટે એવું માની લઈએ કે આઈ.પી.સી.એલ. ના તમામ અધિકારો અને જવાબદારીઓ 'આર.આઈ.એલ.' દ્વારા હસ્તગત કરવામાં આવ્યા હતા, તો પણ આ અદાલત એવી કંપનીને કોઈ રિટ જારી કરી શકતી નથી જે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ હેઠળ "રાજ્ય" અથવા "રાજ્ય" નું સાધન અથવા અન્ય કોઈ "સત્તાધિકારી" નથી. તેઓ સબમિટ કરશે કે જો કાયદા હેઠળ, કોઈ પક્ષકાર રિટ ક્ષેત્રાધિકારને આધીન નથી, તો તે માત્ર એટલા માટે આધીન બની જશે નહીં કારણ કે તેણે

બીજા સમક્ષ રજૂઆત કરી છે અથવા બીજા સાથે સંમતિ આપી છે કે તે આધીન રહેશે.

૧૫ શ્રી નાણાવટી સબમિટ કરશે કે આ એક સ્થાપિત કાયદો છે કે કરાર દ્વારા અદાલતમાં ક્ષેત્રાધિકાર નિહિત કરી શકાય નહીં જે અદાલત પાસે અન્યથા ક્ષેત્રાધિકાર નથી. તેવી જ રીતે, જો આ અદાલત પાસે 'આર.આઈ.એલ.' સામે રિટ વિચારણામાં લેવાનું કોઈ ક્ષેત્રાધિકાર નથી, જે આજની તારીખે એક ખાનગી સંસ્થા છે, માત્ર એટલા માટે કે આઈ.પી.સી.એલ. ને હસ્તગત કરતી વખતે 'આર.આઈ.એલ.' એ સંમતિ આપી હોઈ શકે કે આઈ.પી.સી.એલ. સામે પેઝિંગ કાર્યવાહી ચાલુ રાખવામાં આવશે, તે આ અદાલતને 'આર.આઈ.એલ.' સામે રિટ વિચારણામાં લેવા માટે ક્ષેત્રાધિકાર પ્રદાન કરશે નહીં. શ્રી નાણાવટીએ તેમની રજૂઆતોના સમર્થનમાં નીચેના નિર્ણયો પર વિશ્વાસ મૂક્યો છે:

(૧) આસુલાલ લોચા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય

[૨૦૦૮ (૧૦૬) ડીઆરજે ૧૦૦]

(૨) લાડલી મોહન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય

[દિલ્હીની વડી અદાલતના વિદ્વતાપૂર્ણ સિંગલ જજ દ્વારા

૦૪/૦૫/૨૦૧૦ ના રોજ નિર્ણિત રિટ પિટીશન (સિવિલ) નં.

૧૪૭૯/૧૯૯૫ અને ૪૫૯૨/૧૯૯૮]

(૩) ચંદ્રશેખર જયેન્દ્રરાય છાયા વિ. આઈ.પી.સી.એલ. લિમિટેડ
[૦૬/૦૪/૨૦૦૫ ના રોજ નિર્ણિત લેટર્સ પેટન્ટ અપીલ નં.
૭૩૬/૧૯૯૪] માં આ અદાલતની ડિવિઝન બેંચ દ્વારા પસાર
કરાયેલ આદેશ

(૪) આઈ.પી.સી.એલ. રિટાયર્ડ એમ્પ્લોઈઝ એસોસિએશન વિ.
ઇન્ડિયન પેટ્રોકેમિકલ્સ કોર્પોરેશન લિમિટેડ અને અન્ય
[૦૬/૧૦/૨૦૦૮ ના રોજ નિર્ણિત લેટર્સ પેટન્ટ અપીલ નં.
૯૭૦/૨૦૦૮] માં આ અદાલતની ડિવિઝન બેંચ દ્વારા પસાર
કરાયેલ આદેશ

(૫) મનોજ અંબાજીરામ ખરૂર વિ. ઇન્ડિયન રેડ ક્રોસ સોસાયટી
[૧૨/૦૭/૨૦૧૬ ના રોજ નિર્ણિત સ્પેશિયલ સિવિલ
એપ્લિકેશન નં. ૭૩૨૮/૨૦૧૪] માં આ અદાલતનો એક
ચુકાદો.

૧૬. શ્રી નાણાવટી રજૂઆત કરે છે કે આ રિટ અરજીની ટકવા પાત્રતા અંગેની
પ્રાથમિક દલીલ માન્ય રાખવાને પાત્ર છે અને રિટ અરજીને ટકે તેમ ન હોવાથી
રદ્દ કરવી જોઈએ.

● વિશ્લેષણ:

૧૭ પક્ષકારો વતી ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વતાપૂર્ણ એડવોકેટને સાંભળ્યા પછી અને રેકૉર્ડ પરની સામગ્રીને ધ્યાનમાં લીધા પછી, મારી વિચારણા માટે માત્ર એક જ પ્રશ્ન આવે છે કે ઉપર ચર્ચા કર્યા મુજબ આ રિટ અરજી પેર્સિડિંગ હતી તે દરમિયાન થયેલી ઘટનાઓના પ્રકાશમાં આ રિટ અરજી આજની તારીખે ટકે તેવી છે કે કેમ.

૧૮ 'આર.આઈ.એલ.' એ રાજ્ય સરકારની એજન્સી કે સાધન છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે મારે સંબંધિત કસોટીની ચર્ચા કરવાની જરૂર નથી કારણ કે રિટ અરજદાર વતી ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વતાપૂર્ણ એડવોકેટ સ્વીકારે છે કે 'આર.આઈ.એલ.' એ "રાજ્ય" કે "રાજ્ય" નું સાધન કે "રાજ્ય" ની એજન્સી નથી. રિટ અરજદાર વતી ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વતાપૂર્ણ એડવોકેટની મુખ્ય દલીલ એ છે કે જે સમયે રિટ અરજી ફાઇલ કરવામાં આવી હતી અને આ અદાલતે રૂલ જારી કર્યો હતો, ત્યારે આઈ.પી.સી.એલ. અસ્તિત્વમાં હતું, અને તેથી, આટલા વર્ષો પછી રિટ અરજદારને "નોન-સૂટ" કરવા તે અન્યાયી અને અયોગ્ય રહેશે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, રજૂઆત એ છે કે મુકદ્દમાનો સામાન્ય નિયમ એ છે કે મુકદ્દમાની શરૂઆતની તારીખે પક્ષકારોના અધિકારો સ્પષ્ટ થઈ જાય છે અને દાદ

મેળવવાના અધિકારોનો નિર્ણય રિટ અરજદારે અદાલતના દ્વારા ખટખટાવ્યા તે તારીખના સંદર્ભમાં લેવો જોઈએ.

૧૯ તે સુવિધિત છે કે સામાન્ય રીતે, હેબિયસ કોર્પસની રિટ સિવાય, ખાનગી સંસ્થા સામે કોઈ રિટ ટકતી નથી. જો કોઈ સંસ્થા અથવા એન્ટિટીના કાર્યો અનિવાર્યપણે જાહેર ફરજના સ્વરૂપના હોય અથવા “રાજ્ય” ના કાર્યો જેવા હોય તો ખાનગી સંસ્થા સામે રિટ ટકશે. મેન્ડેમસની રિટ જાહેર અથવા વૈધાનિક ફરજનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે ટકે છે. મેન્ડેમસની રિટ અથવા ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળનો ઉપાય મુખ્યત્વે જાહેર કાયદાનો ઉપાય છે અને સામાન્ય રીતે ખાનગી અન્યાયો સામે ઉપાય તરીકે ઉપલબ્ધ નથી. તેનો ઉપયોગ જનતાના વિવિધ અધિકારોનો અમલ કરાવવા માટે અથવા જાહેર / વૈધાનિક સત્તાધિકારીઓને તેમની ફરજો નિભાવવા અને તેમની મર્યાદામાં રહીને કામ કરવા માટે મજબૂર કરવા માટે થાય છે. જ્યારે સત્તાનો ગેરકાયદેસર ઉપયોગ થયો હોય અથવા ફરજો બજાવવાનો ઇનકાર કરવામાં આવ્યો હોય ત્યારે ન્યાય કરવા માટે તેનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. વહીવટી ક્રિયાઓ પર ન્યાયિક નિયંત્રણ તરીકે સેવા આપવા માટે આ રિટ ઉત્કૃષ્ટ રીતે સજ્જ છે. ખાસ કરીને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ માં વપરાયેલા શબ્દોને ધ્યાનમાં રાખીને, આ રિટ કોઈપણ ખાનગી સંસ્થા અથવા વ્યક્તિ સામે પણ જારી કરી શકાય છે. જો કે,

મેન્ડેમસનો વ્યાપ સત્તાધિકારીની ઓળખ કરતા જેની સામે તે માંગવામાં આવે છે તેના બદલે અમલમાં મુકવાની ફરજના સ્વરૂપ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે. જો ખાનગી સંસ્થા જાહેર કાર્ય બજાવતી હોય, તો જાહેર કાયદાનો ઉપાય અમલમાં મૂકી શકાય છે. જાહેર સંસ્થા પર મૂકવામાં આવેલી ફરજ વૈધાનિક અથવા અન્યથા હોઈ શકે છે અને આવી સત્તાનો સ્ત્રોત અસંગત છે, પરંતુ, તેમ છતાં, આવી કાર્યવાહીમાં જાહેર કાયદાનું તત્વ હોવું આવશ્યક છે. સામાવાળા રિલાયન્સ પેટ્રો ઇન્વેસ્ટમેન્ટ લિમિટેડને આવી રીતે જનતા સાથે કોઈ લેવાદેવા નથી. તે પેટ્રોલિયમ ઉત્પાદનોના વ્યવસાયમાં રોકાયેલી કંપની છે. સામાવાળા કંપની પર સંઘ કે 'રાજ્ય' નું કોઈ નિયંત્રણ નથી. કંપની ચલાવવાના હેતુ માટે સંઘ અથવા રાજ્ય સરકાર દ્વારા માત્ર લાયસન્સ જારી કરવાથી તે પોતાનામાં “રાજ્ય” નું સાધન અથવા “રાજ્ય” ની એજન્સી બનશે નહીં.

૨૦ રિટ અરજદાર વતી ઉપસ્થિત વિદ્વતાપૂર્ણ એડવોકેટની એ દલીલ કે આ અદાલત ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ યોગ્ય ન્યાય કરવાના હેતુથી કંઈપણ અને બધું જ કરી શકે છે તે મને એક કરતાં વધુ કારણોસર પ્રભાવિત કરવામાં નિષ્ફળ ગઈ છે. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬(૧) માં જણાવાયું છે:

"અનુચ્છેદ ૩૨ માં ગમે તે હોય તેમ છતાં, દરેક વડી અદાલતને, તે પ્રદેશોમાં જ્યાં તે ક્ષેત્રાધિકાર ધરાવે છે, ભાગ III દ્વારા આપવામાં આવેલા કોઈપણ અધિકારોના અમલ માટે અને અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે, તે પ્રદેશોમાં કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારીને, જેમાં યોગ્ય કિસ્સાઓમાં કોઈપણ સરકારનો સમાવેશ થાય છે, નિર્દેશો, આદેશો અથવા રિટ જારી કરવાની સત્તા રહેશે, જેમાં હેબિયસ કોર્પસ, મેન્ડેમસ, પ્રોહિબિશન, ક્વો વોરંટો અને સરશિયોરાઈ અથવા તેમાંથી કોઈપણ સ્વરૂપની રિટનો સમાવેશ થાય છે."

૨૧ અનુચ્છેદ ૨૨૬ ની ભાષા નિઃસંદેહ ખૂબ વ્યાપક છે. તેમાં જણાવાયું છે કે "કોઈપણ વ્યક્તિ કે સત્તાધિકારીને" અને "ભાગ III દ્વારા આપવામાં આવેલ અધિકારના અમલ માટે અને અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે" રિટ જારી કરી શકાય છે. જો કે, અનુચ્છેદ ૨૨૬ માં રહેલી ઉપરોક્ત ભાષાનો શાબ્દિક અર્થઘટન અને સમજણ કરી શકાય નહીં. અનુચ્છેદ ૨૨૬ નું અર્થઘટન કરતી વખતે અદાલતે અર્થઘટનના શાબ્દિક નિયમનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ નહીં. જો આપણે અનુચ્છેદ ૨૨૬ ની ભાષાને શાબ્દિક રીતે લઈએ તો એવું પરિણામ આવશે કે કોઈપણ ખાનગી વ્યક્તિને અથવા ખાનગી વિવાદોનો નિકાલ કરવા માટે પણ રિટ જારી કરી શકાય છે. જો આપણે "અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે" શબ્દનું શાબ્દિક

અર્થઘટન કરીએ તો તેનો અર્થ એ થશે કે કોઈપણ હેતુ માટે રિટ જારી કરી શકાય છે, દા.ત. ખાનગી વિવાદો નક્કી કરવા માટે, છૂટાછેડા આપવા માટે, ઉત્તરાધિકાર પ્રમાણપત્ર વગેરે માટે. તેવી જ રીતે, જો આપણે “કોઈપણ વ્યક્તિને” શબ્દોનું શાબ્દિક અર્થઘટન કરીએ તો તેનો અર્થ એ થશે કે ખાનગી વ્યક્તિઓને પણ રિટ જારી કરી શકાય છે. જો કે, સર્વોચ્ચ અદાલતના વિવિધ નિર્ણયોને ધ્યાનમાં રાખીને આ સાચો અર્થ થશે નહીં જેમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે રિટ માત્ર રાજ્ય અથવા રાજ્યના સાધન સામે જ ટકશે; જુઓ ચંદર મોહન ખન્ના વિ. એન.સી.ઈ.આર.ટી (૧૯૯૧) (૪) એસસીસી ૫૭૮, ટેકરાજ વસંધી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા એઆઈઆર ૧૯૮૮ એસસી ૪૯૬, જનરલ મેનેજર, કિસાન સહકારી ચીની મિલ્સ લિમિટેડ વિ. શત્રુઘ્ન નિષાદ (૨૦૦૩) ૮ એસસીસી ૬૩૯, ફેડરલ બેંક લિમિટેડ વિ. સાગર થોમસ એન્ડ કંપની (૨૦૦૩) ૧૦ એસસીસી ૭૩૩, પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ વિ. ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ કેમિકલ બાયોલોજી અને અન્ય (૨૦૦૨ (૫) એસસીસી ૧૧૧) વગેરે. જનરલ મેનેજર, કિસાન સહકારી ચીની મિલ્સ લિમિટેડ વિ. શત્રુઘ્ન નિષાદ (ઉપરોક્ત) માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે ખાનગી સંસ્થા સામે રિટ ત્યારે જ ટકશે જ્યારે તે જાહેર કાર્ય કરતી હોય અથવા જાહેર ફરજ બજાવતી હોય. 'આર.આઈ.એલ.' જાહેર કાર્ય કરી રહી નથી કે જાહેર ફરજ બજાવી રહી નથી. તે

માત્ર એક વ્યાવસાયિક પ્રવૃત્તિ કરી રહી છે. તેથી, તેની સામે કોઈ રિટ ટક્કી નથી.

૨૨ અનુચ્છેદ ૨૨૬ માં ઉપરોક્ત શબ્દોનું સાચું અર્થઘટન એ છે કે સામાન્ય રીતે એવી વ્યક્તિને રિટ જારી કરી શકાય છે જેને સ્થાપિત સિદ્ધાંતો પર બ્રિટિશ અદાલતો દ્વારા પરંપરાગત રીતે રિટ જારી કરવામાં આવતી હતી. તેવી જ રીતે, "અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે" શબ્દોનું અર્થઘટન સંકુચિત અર્થમાં કરવું પડશે જેથી તેનો અર્થ એ થાય કે જે હેતુ માટે સ્થાપિત સિદ્ધાંતો પર બ્રિટિશ અદાલતો દ્વારા પરંપરાગત રીતે રિટ જારી કરવામાં આવતી હતી તે હેતુ માટે રિટ જારી કરી શકાય છે. બ્રિટિશ અદાલતો હેબિયસ કોર્પસની રિટ સિવાય સામાન્ય રીતે ખાનગી વ્યક્તિઓને રિટ જારી કરતી ન હતી.

૨૩ દ્વારિકા નાથ વિ. આઈ.ટી.ઓ. (એઆઈઆર ૧૯૬૬ એસસી ૮૧) જુઓ, તેમાં કોઈ શંકા નથી કે અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ રિટ જારી કરવાની સત્તા બ્રિટિશ અદાલતો કરતા વ્યાપક છે, પરંતુ મારા મતે તે એટલી વ્યાપક નથી કે ન્યાયાધીશોને રિટ ક્ષેત્રાધિકારમાં જે ઈચ્છે તે કરવાની પરવાનગી આપે. સર્વોચ્ચ અદાલતના વિવિધ નિર્ણયોમાં નક્કી કર્યા મુજબ અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની સત્તાના ઉપયોગને સંચાલિત કરતા સ્થાપિત સિદ્ધાંતો છે, અને આ સિદ્ધાંતોએ

આવી સત્તાના ઉપયોગ માટે કેટલીક મર્યાદાઓ નક્કી કરી છે. ઉદાહરણ તરીકે, સામાન્ય રીતે હેબિયસ કોર્પસની રિટ સિવાય ખાનગી સંસ્થાને રિટ જારી કરવામાં આવશે નહીં.

[જુઓ: મેનેજમેન્ટ ઓફ જીઈ પાવર કંટ્રોલ્સ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ વિ. સેક્ટરી (૨૦૦૫(૧) **MadLJ** ૧૬૫]

૨૪ અગાઉના સંદર્ભમાં, હું વી.એસ.ટી. ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ વિ. વી.એસ.ટી. ઇન્ડસ્ટ્રીઝ વર્ક્સ યુનિયન [(૨૦૦૧) ૧ એસસીસી ૨૯૮] ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ અને તેના પર વિશ્વાસ મૂકી શકું છું. સદર કેસમાં, અપીલકર્તા સિગારેટના ઉત્પાદન અને વેચાણના હેતુથી કંપનીઝ એક્ટ, ૧૯૫૬ હેઠળ નોંધાયેલી એક કંપની હતી. સામાન્ય જનતાના સભ્યો શેરધારકો હતા અને કંપનીના શેરો દેશના વિવિધ સ્ટોક એક્સચેન્જો દ્વારા ટ્રેડ થતા હતા. અપીલકર્તા ફેક્ટરીના કેન્ટીનમાં કામ કરતા કર્મચારીઓ હતા તેવા યુનિયનના સભ્યોને અપીલકર્તાના કર્મચારીઓ તરીકે ગણવા અને નાણાકીય અને અન્ય આનુષંગિક લાભો આપવા માટે મેન્ડેમસની રિટ મેળવવા માટે સામાવાળા એટલે કે વર્ક્સ યુનિયન દ્વારા ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ વડી અદાલતમાં એક અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી. અપીલકર્તા વતી એવી દલીલ કરવામાં આવી

હતી કે અપીલકર્તા સામે કોઈ રિટ ટકશે નહીં કારણ કે અપીલકર્તા એક કંપની છે, જે કોઈ સત્તાધિકારી અથવા વ્યક્તિ નથી જેની સામે રિટ ટકી શકે. એવું પણ સબમિટ કરવામાં આવ્યું હતું કે કંપનીએ કોઈ જાહેર ફરજ બજાવી નથી અને તેથી રિટ જારી કરવામાં આવશે નહીં.

વડી અદાલતના વિદ્વતાપૂર્ણ સિંગલ જજે, જેમણે પ્રથમ તબક્કે આ બાબતનો નિર્ણય કર્યો હતો, તેમણે ટી. ગઝેયા વિ. કમિશનર ઓફ લેબર [૧૯૮૧ (૨) એલએલજે ૫૪] ના કેસમાં આંધ્રપ્રદેશ હાઈકોર્ટના નિર્ણયને અનુસરીને ચુકાદો આપ્યો કે ખાનગી સંચાલન હેઠળની કંપની સામે રિટ ટકશે. ટી. ગઝેયા (ઉપરોક્ત) માં, વડી અદાલતે ઠરાવ્યું કે કેન્ટીનની સ્થાપના અને તેની જાળવણી એ વૈધાનિક જરૂરિયાત છે; ફેક્ટરીઝ એક્ટ, ૧૯૪૮ ની કલમ ૪૬ હેઠળ, કંપની પર કેન્ટીન સ્થાપવા અને જાળવવાની જાહેર ફરજ લાદવામાં આવી હતી; કેન્ટીનમાં કામ કરતા યુનિયનના સભ્યો મેન્ડેમસ મેળવવા માટે હકદાર હતા. ટૂંકમાં, વિદ્વતાપૂર્ણ સિંગલ જજે એવો વલણ અપનાવ્યો કે જ્યારે ખાનગી સંચાલન દ્વારા જાહેર ફરજ બજાવવામાં આવે છે, ત્યારે મેન્ડેમસની રિટ ટકશે અને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ જારી કરી શકાય છે. ટકવા પાત્રતા અંગેની પ્રાથમિક દલીલનો તે મુજબ જવાબ આપવામાં આવ્યો હતો. અપીલ પર, વડી અદાલતની ડિવિઝન બેંચે વિદ્વતાપૂર્ણ સિંગલ જજ દ્વારા

અપનાવવામાં આવેલા વલણને પુષ્ટિ આપી. ડિવિઝન બેંચે એવો વલણ અપનાવ્યો કે સંબંધિત સંસ્થાનું સ્વરૂપ બહુ સુસંગત નથી. જે સુસંગત છે તે સદર સંસ્થા પર લાદવામાં આવેલી ફરજનું સ્વરૂપ છે. વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારી દ્વારા અસરગ્રસ્ત પક્ષકાર પ્રત્યેના હકારાત્મક દાયત્વના પ્રકાશમાં ફરજનો ન્યાય કરવો જોઈએ, ભલે ગમે તે સાધનો દ્વારા ફરજ લાદવામાં આવી હોય. મામલો સર્વોચ્ચ અદાલત સુધી પહોંચ્યો. સર્વોચ્ચ અદાલતે એવો વલણ અપનાવ્યો કે વડી અદાલતે એ ભૂલ કરી કે અપીલકર્તા કંપની રિટ ક્ષેત્રાધિકારને આધીન હતી. હું પેરા ૬, ૭, ૮ અને ૯ માં સમાવિષ્ટ સર્વોચ્ચ અદાલતના અવલોકનોને નીચે મુજબ ટાંકી શકું છું:

“૬. શ્રી આનંદી મુક્ત સદગુરુ શ્રી મુક્તજી વંદાસ સ્વામી સુવર્ણ જયંતી મહોત્સવ સ્મારક ટ્રસ્ટ વિ. વી.આર. રૂડાણી [(૧૯૮૯) ૨ એસસીસી ૬૯૧] ના કેસમાં, વર્તમાન કેસ સમાન દલીલ કરવામાં આવી હતી. રિટ અરજદારો તેમને કોલેજમાં પાછા લેવા માટે મેન્ડેમસની રિટ માંગતા હતા અને તેઓ માત્ર ટર્મિનલ લાભ અથવા તેમને ચૂકવવાપાત્ર પગારની બાકી રકમનો દાવો કરી રહ્યા હતા. તે પૃષ્ઠભૂમિમાં, એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે જો અધિકારો સંપૂર્ણપણે ખાનગી સ્વરૂપના હોય તો કોઈ મેન્ડેમસ

જારી કરી શકાય નહીં અને જો કોલેજનું સંચાલન સંપૂર્ણપણે ખાનગી સંસ્થા હોય અને કોઈ જાહેર ફરજ ન હોય તો મેન્ડેમસ ટકશે નહીં. તે કેસમાં, સામાવાળા સંલગ્ન કોલેજનું સંચાલન કરી રહ્યા હતા જેને સરકારી સહાય તરીકે જાહેર નાણાં ચૂકવવામાં આવે છે જેણે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓના નિયંત્રણ, જાળવણી અને કામગીરીમાં મોટી ભૂમિકા ભજવી હતી. એ નોંધવામાં આવ્યું હતું કે સહાયિત સંસ્થાઓ, સરકારી સંસ્થાઓની જેમ, વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવાના માધ્યમથી જાહેર કાર્ય બજાવે છે. તેઓ સંલગ્ન યુનિવર્સિટીના નિયમો અને નિયમનોને આધીન હતા અને તેમની પ્રવૃત્તિઓનું યુનિવર્સિટીના સત્તાધિકારીઓ દ્વારા બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરવામાં આવતું હતું. તેથી આવી સંસ્થાઓમાં રોજગાર એ કોઈ પણ જાહેર ગુણધર્મ વિનાનો નથી કારણ કે શૈક્ષણિક સ્ટાફની સેવા શરતો ખાસ કરીને તેમના પગાર ધોરણો અને સ્ટાફ અને સંચાલન વચ્ચે કાયદાકીય અધિકાર અથવા ફરજના સંબંધો બનાવતા યુનિવર્સિટીના નિર્ણયો દ્વારા રક્ષણ અંગે યુનિવર્સિટી દ્વારા નિયંત્રિત થતી હતી. જ્યારે આવા સંબંધોનું અસ્તિત્વ હોય ત્યારે આવા પીડિત પક્ષકારને મેન્ડેમસ આપવાનો ઇનકાર કરી શકાય નહીં. તે નિર્ણયમાં વધુમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું કે

બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ માં વપરાયેલ 'સત્તાધિકારી' શબ્દને અનુચ્છેદ ૧૨ ના શબ્દથી વિપરીત ઉદાર અર્થ મળવો જોઈએ, જે અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ મૂળભૂત અધિકારોના અમલના હેતુ માટે જ છે. તેથી અનુચ્છેદ ૨૨૬ માં વપરાયેલા શબ્દો 'કોઈપણ વ્યક્તિ કે સત્તાધિકારી' માત્ર વૈધાનિક સત્તાધિકારીઓ કે રાજ્યના સાધનો પૂરતા સીમિત નથી પરંતુ જાહેર ફરજ બજાવતી અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિ કે સંસ્થાને આવરી લેશે. સંબંધિત સંસ્થાનું સ્વરૂપ બહુ સુસંગત નથી. જે સુસંગત છે તે સદર સંસ્થા પર લાદવામાં આવેલી ફરજનું સ્વરૂપ છે. વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારી દ્વારા અસરગ્રસ્ત પક્ષકાર પ્રત્યેના હકારાત્મક દાયત્વના પ્રકાશમાં ફરજનો ન્યાય કરવો જોઈએ, ભલે ગમે તે સાધનો દ્વારા ફરજ લાદવામાં આવી હોય, જો હકારાત્મક દાયત્વ અસ્તિત્વમાં હોય, તો મેન્ડેમસનો ઈનકાર કરી શકાય નહીં.

૭. ડી સ્મિથ, પૂલ્ફ અને જોવેલ્સ જ્યુડિશિયલ ઓફ એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એક્શન, પમી આવૃત્તિમાં, એ નોંધવામાં આવ્યું છે કે ખાનગી સંસ્થાઓની તમામ પ્રવૃત્તિઓ ખાનગી કાયદાને આધીન નથી, ઉદાહરણ તરીકે, ખાનગી સંસ્થાઓ દ્વારા કરવામાં

આવતી પ્રવૃત્તિઓ જાહેર કાયદાના ધોરણો દ્વારા શાસિત થઈ શકે છે જ્યારે તેના નિર્ણયો કાયદા દ્વારા આપવામાં આવેલી ફરજોને આધીન હોય અથવા જ્યારે, તે બજાવી રહી છે તે કાર્યના આધારે અથવા સંભવતઃ બજારમાં તેની પ્રબળ સ્થિતિના કારણે, તે જાહેર હિતમાં કાર્ય કરવાની ગર્ભિત ફરજ હેઠળ હોય. દ્રષ્ટાંત તરીકે, એ નોંધવામાં આવે છે કે જેલ ચલાવવા માટે પસંદ કરાયેલી ખાનગી કંપની વાણિજ્યિક નફાથી પ્રેરિત હોવા છતાં, તેની કેટલીક પ્રવૃત્તિઓના સંદર્ભમાં તેને જાહેર કાયદાને આધીન ગણાવી જોઈએ કારણ કે તે જે કાર્ય બજાવી રહી છે તેના સ્વરૂપના કારણે. આ એટલા માટે છે કારણ કે કેદીઓ, જેમની કસ્ટડી અને સંભાળ માટે તે જવાબદાર છે, તેઓ અદાલતના આદેશના પરિણામે જેલમાં છે, અને તેમની અટકાયતનો હેતુ અને સ્વરૂપ જાહેર ચિંતા અને હિતની બાબત છે. વિગતવાર ચર્ચા પછી, વિદ્વતાપૂર્ણ લેખકોએ નીચેના પ્રસ્તાવનાઓ સાથે સ્થિતિનો સારાંશ આપ્યો છે :

(૧) કોઈ સંસ્થા જાહેર કાર્ય બજાવી રહી છે કે કેમ, અને તેથી ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન છે કે કેમ તેની કસોટી, તેની સત્તાના

સ્ત્રોત પર અથવા સંસ્થા દેખીતી રીતે 'જાહેર' કે 'ખાનગી' સંસ્થા છે કે કેમ તેના પર નિર્ભર ન હોઈ શકે.

(૨) ન્યાયિક સમીક્ષાના સિદ્ધાંતો પ્રથમ દ્રષ્ટિએ જાહેર કાર્યો બજાવતી સંસ્થાઓની પ્રવૃત્તિઓને શાસિત કરે છે.

(૩) જો કે, સંસ્થાઓ દ્વારા તેમના જાહેર કાર્યોના આધિન લેવાયેલા તમામ નિર્ણયો ન્યાયિક સમીક્ષાનો વિષય વસ્તુ નથી. નીચેના બે સંજોગોમાં ન્યાયિક સમીક્ષા સામાન્ય રીતે યોગ્ય રહેશે નહીં જોકે સંસ્થા જાહેર કાર્ય બજાવતી હોઈ શકે છે :

(a) જ્યાં કાયદાની કોઈ અન્ય શાખા પક્ષકારો વચ્ચેના વિવાદને વધુ યોગ્ય રીતે શાસિત કરે છે. આવા કિસ્સામાં, કાયદાની તે શાખા અને તેના ઉપાયો લાગુ થવા જોઈએ અને સામાન્ય રીતે લાગુ કરવામાં આવશે; અને

(b) જ્યાં મુકદ્દમાકારો વચ્ચે કરાર હોય. આવા કિસ્સામાં કરારની સ્પષ્ટ અથવા ગર્ભિત શરતોએ સામાન્ય રીતે બાબતને શાસિત કરવી જોઈએ. આ અંગ્રેજી કાયદાના સામાન્ય અભિગમને પ્રતિબિંબિત કરે છે, એટલે કે, કરારની શરતો સામાન્ય રીતે સામાન્ય કાયદાના બદલે પક્ષકારો વચ્ચેના વ્યવહાર અથવા અન્ય સંબંધોને શાસિત કરશે. આમ, જ્યાં વિવાદોનો ઉકેલ લાવવા

માટેની વિશેષ પદ્ધતિ (જેમ કે મધ્યસ્થતા અથવા ખાનગી કે ઘરેલું ટ્રિબ્યુનલ્સ દ્વારા ઉકેલ) પક્ષકારો દ્વારા સંમતિ આપવામાં આવી હોય (સ્પષ્ટ રીતે અથવા જરૂરી ગર્ભિતતા દ્વારા), તે શાસન, અને ન્યાયિક સમીક્ષા નહીં, સામાન્ય રીતે વિવાદને શાસિત કરશે.

૮. વડી અદાલતે ટી. ગઝેયાના કેસ (૧૯૮૧ લેબ આઈસી ૯૪૨) માં વિદ્વતાપૂર્ણ સિંગલ જજના નિર્ણય પર ખૂબ જ મજબૂત વિશ્વાસ મૂક્યો છે જેમાં એવું જણાવાયું હતું કે કંપનીઝ એક્ટ, ૧૯૫૬ હેઠળ નોંધાયેલી કંપની સામે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ રિટ ટકી શકે છે કારણ કે કોઈપણ વ્યક્તિ સામે રિટ જારી કરવી પરવાનગી પાત્ર છે. પ્રથમ દ્રષ્ટિએ, તેથી, ખાનગી વ્યક્તિ અથવા નોંધાયેલી કંપનીને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ ના વ્યાપ અને વિચારણામાંથી બહાર રાખી શકાય નહીં. તે નિર્ણય એ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતો નથી કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ ન્યાયિક સમીક્ષાને આકર્ષવા માટે વ્યક્તિ અથવા નોંધાયેલી કંપનીએ કેવા સ્વરૂપના કાર્યો કરવા જોઈએ. આનંદી મુક્તના કેસમાં (એઆઈઆર ૧૯૮૯ એસસી ૧૬૦૭: ૧૯૮૯ લેબ આઈસી ૧૫૫૦) આ અદાલતે વિવિધ પાસાઓ અને સત્તાધિકારી

અને વ્યક્તિ પરચેના તફાવતની તપાસ કરી અને તે અંગે સંદર્ભિત નિર્ણયોના વિશ્લેષણ પછી તે તારણ પર આવ્યા કે તે માત્ર એવા સંજોગોમાં જ છે જ્યારે સત્તાધિકારી અથવા વ્યક્તિ જાહેર કાર્ય બજાવે છે અથવા જાહેર ફરજ બજાવે છે ત્યારે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ નો ઉપયોગ કરી શકાય છે. વર્તમાન કેસમાં, અપીલકર્તા સિગારેટના ઉત્પાદન અને વેચાણમાં રોકાયેલ છે. સિગારેટના ઉત્પાદન અને વેચાણમાં કોઈ જાહેર કાર્ય સામેલ નથી. તે પ્રવૃત્તિને આનુષંગિક તરીકે જ્યારે સ્થાપનામાં ૨૫૦ થી વધુ કામદારો હોય ત્યારે કાયદાની કલમ ૪૬ હેઠળ કેન્ટીન સ્થાપવાની ફરજ છે. તેનો અર્થ એ કે, તે કામદારને તેમની ફરજો યોગ્ય રીતે બજાવવા અને તેમના પોતાના સ્વાસ્થ્ય અથવા કલ્યાણને જાળવવા માટે વધુ સારી સુવિધાઓ પૂરી પાડવા સંબંધિત કામદારની સેવા શરત છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, આ તેના વર્ક ફોર્સના લાભ માટે માત્ર એક શ્રમ કલ્યાણકારી ઉપાય છે જે જોગવાઈથી વિપરીત છે જ્યાં પ્રદૂષણ નિયંત્રણ કાયદો ખાનગી કંપની માટે પણ અમુક પ્રવાહી ગંદકી ન છોડવાનું ફરજિયાત બનાવે છે. આવા કિસ્સાઓમાં જાહેર ફરજ સામાન્ય રીતે જનતા પ્રત્યે હોય છે અને કોઈ ચોક્કસ વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓના જૂથ પ્રત્યે

હોતી નથી. વધુમાં તેમનું પાલન ન કરવાથી જે નુકસાન થશે તે અપાર છે. જો માત્ર કામદારની સેવાની શરતોના એક ભાગ તરીકે ગણી શકાય તેવું ઉલ્લંઘન થાય તો અમને નથી લાગતું કે આવી પ્રવૃત્તિ જાહેર ફરજ સમાન બનશે તેવું ઠરાવવાનું કોઈ સમર્થન છે. આમ, અમારો એવો વલણ છે કે અપીલકર્તા રિટ ક્ષેત્રાધિકારને આધીન છે તેવું ઠરાવીને વડી અદાલતે ભૂલ કરી છે.

૯. ઇન્ડિયન પેટ્રોકેમિકલ્સ કોર્પોરેશન લિમિટેડ વિ. શ્રમિક સેના, (૧૯૯૯) ૬ એસસીસી ૪૩૯: (૧૯૯૯ એઆઈઆર એસસીડબલ્યુ ૨૭૪૦: એઆઈઆર ૧૯૯૯ એસસી ૨૫૭૭: ૧૯૯૯ લેબ આઈસી ૩૦૭૮) માં આ અદાલતે પરીમલ ચંદ્રા રાહાના કેસ (૧૯૯૫ એઆઈઆર એસસીડબલ્યુ ૧૬૦૯: એઆઈઆર ૧૯૯૫ એસસી ૧૬૬૬: ૧૯૯૫ લેબ આઈસી ૨૦૬૪); રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા વિ. વર્કમેન, (૧૯૯૬) ૩ એસસીસી ૨૬૭: (૧૯૯૬ એઆઈઆર એસસીડબલ્યુ ૧૨૯૮: એઆઈઆર ૧૯૯૬ એસસી ૧૨૪૧: ૧૯૯૬ લેબ આઈસી ૧૦૪૮) અને એમ.એમ.આર. ખાન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, ૧૯૯૦ (Supp) એસસીસી ૧૯૧: (એઆઈઆર ૧૯૯૦ એસસી

૯૩૭) ના નિર્ણયોનો સંદર્ભ આપ્યો અને ઠરાવ્યું કે વૈધાનિક કેન્ટીનના કામદારો, વર્તમાન કેસની જેમ, માત્ર કાયદાના હેતુઓ માટે જ સ્થાપનાના કામદારો રહેશે અને અન્ય હેતુઓ માટે નહીં. ત્યારબાદ, આ અદાલતે વધુ તપાસ કરી કે શું રેકૉર્ડ પરની સામગ્રી દર્શાવે છે કે કામદારો તમામ હેતુઓ માટે સંચાલનના કર્મચારીઓ છે અને નીચે મુજબની કેટલીક કસોટીઓ અપનાવી :

૧. અપીલકર્તાની ફેક્ટરીની શરૂઆતથી જ કેન્ટીન ત્યાં છે.
૨. કામદારો ઘણા વર્ષોથી રોજગારી પર છે અને કોન્ટ્રાક્ટરો બદલાયા હોવા છતાં કામદારો કેન્ટીનમાં રોજગારી પર ચાલુ રહ્યા છે.
૩. જગા, ફર્નિચર, ફિક્સચર, બળતણ, વીજળી, વાસણો વગેરે અપીલકર્તા દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવ્યા છે.
૪. કેન્ટીન કામદારોના વેતનની ભરપાઈ અપીલકર્તા દ્વારા કરવાની રહેશે.
૫. કેન્ટીન પર દેખરેખ અને નિયંત્રણ અપીલકર્તા દ્વારા તેના અધિકૃત અધિકારી મારફતે કરવામાં આવે છે, જેમ કે અપીલકર્તા

અને કોન્ટ્રાક્ટર વચ્ચેના કરારની વિવિધ કલમોમાંથી જોઈ શકાય છે.

૬. કોન્ટ્રાક્ટર એ અપીલકર્તાના એજન્ટ અથવા મેનેજર સિવાય કંઈ નથી, જે અપીલકર્તાની સંપૂર્ણ દેખરેખ, નિયંત્રણ અને નિર્દેશો હેઠળ કામ કરે છે.

૭. કામદારોને સ્થાપનામાં સતત રોજગારનું રક્ષણ છે.”

આમ, સર્વોચ્ચ અદાલતે કોન્ટ્રાક્ટર દ્વારા ચલાવવામાં આવતી કેન્ટીનમાં નોકરી કરતા કામદારો કંપનીના કર્મચારીઓ હોવાનો દાવો કરતા હોય તેવી પરિસ્થિતિનો નિકાલ કર્યો. સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું કે કંપની કોઈ જાહેર ફરજ બજાવતી નથી અને તેથી, કોઈ રિટ જારી કરી શકાય નહીં. સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ માં વપરાયેલા “કોઈપણ વ્યક્તિ કે સત્તાધિકારી” શબ્દોનો અર્થ એ થશે કે રિટ માત્ર વૈધાનિક સત્તાધિકારીઓ કે “રાજ્ય” ના સાધનો પૂરતી સીમિત ન હતી, પરંતુ જાહેર ફરજ બજાવતી કોઈપણ વ્યક્તિ કે સંસ્થાને પણ આવરી લેશે. જો કે, સર્વોચ્ચ અદાલતે જણાવાયું કે કંપની કોઈ જાહેર કાર્યમાં સંકળાયેલી ન હોવાથી રિટ અરજી ટકે તેમ ન હતી.

૨૫ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સ્પષ્ટ કરાયેલ સિદ્ધાંત વર્તમાન કેસને સંપૂર્ણ રીતે લાગુ પડે છે.

૨૬ નવજીવન અને મૂળભૂત અધિકારોનો અમલ કરવા માટે જ નહીં, પરંતુ અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે અને નાગરિકોના કાયદાકીય અધિકારો અને સરકારી, વૈધાનિક સત્તાધિકારીઓ, ખાનગી કંપનીઓ અને વ્યક્તિઓની ભાગરૂપે વૈધાનિક દાવિત્વો અને ફરજોનો અમલ કરાવવા માટે પણ કોઈ પણ પરિસ્થિતિ સાથે વ્યવહાર કરતી કોઈપણ વ્યક્તિ સુધી પહોંચવા માટે સત્તા વ્યાપક છે. વિવિધ અદાલતો દ્વારા ગણાવવામા આવેલા નિયંત્રણોની શ્રેણી માત્ર અસાધારણ સત્તાનો ઉપયોગ માત્ર લાયક પરિસ્થિતિઓમાં કરવા માટે સ્વ-લાદિત મર્યાદાઓ છે. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ હેઠળ "રાજ્ય" ની વ્યાખ્યામાં આવતા સરકાર, વૈધાનિક સત્તાધિકારીઓ, નિગમો અને સ્થાપનાઓ સામે સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે કોઈ મુશ્કેલી નથી. પરંતુ જ્યારે ખાનગી કંપનીઓ, સ્થાપનાઓ અને વ્યક્તિઓ સામે રિટ જારી કરવાની વાત આવે છે, ત્યારે સત્તાના અસાધારણ સ્વરૂપ અને વૈકલ્પિક ઉપાયોની ઉપલબ્ધતાને ધ્યાનમાં રાખીને સત્તાના ઉપયોગ માટેના ગ્રાઉન્ડ્સ મર્યાદિત અને સંકુચિત થઈ જાય છે. કેટલાક ગ્રાઉન્ડ્સ જે સત્તાના ઉપયોગ સામે ધ્યાને લેવાશે તે છે (૧) અસરકારક વૈકલ્પિક ઉપાયની ઉપલબ્ધતા (૨) જાહેર ફરજનો અભાવ; (૩)

અદાલતનો સંપર્ક કરવામાં વિલંબ અને અયોગ્ય વિલંબ; (જ) જટિલ હકીકતો સાથે વ્યવહાર કરવાની અને ન્યાયનિર્ણય કરવાની જરૂરિયાત જેના માટે વિગતવાર મૌખિક અથવા દસ્તાવેજી પુરાવાની જરૂર પડશે વગેરે. આ એવા પરિબલો છે જે અદાલતોને ક્ષેત્રાધિકારનો ઉપયોગ કરવાથી અટકાવશે.

૨૭ રોહતાસ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ વિ. ઇટ્સ યુનિયન [૧૯૭૬ એઆઈઆર ૪૨૫: ૧૯૭૬ એસસીઆર (૩) ૧૨] માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે:

"૯. (૧) (એ) અને (બી):

અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ વડી અદાલતોની વિસ્તૃત અને અસાધારણ સત્તા વપરાયેલી ભાષાના વિસ્તાર જેટલી વ્યાપક છે અને તેથી તે કોઈપણ વ્યક્તિને ખાનગી વ્યક્તિને પણ અસર કરી શકે છે અને કોઈપણ (અન્ય) હેતુ માટે ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે, જેના માટે અન્ય ઉપાય અસ્તિત્વમાં હોઈ શકે છે. અનુચ્છેદ ૨૨૬(૧-એ) નો સુધારો 'આવી વ્યક્તિના રહેઠાણ' ના સ્પષ્ટ સંદર્ભ દ્વારા કોઈપણ વ્યક્તિને સમાવિષ્ટ તરીકે રિટ સત્તાના લક્ષ્યોને પુનરાવર્તિત કરે છે. પરંતુ ક્ષેત્રાધિકારની પુષ્ટિ કરવી એ એક બાબત છે, ચાઈના

શોપમાં આખલાની જેમ તેના મુક્ત ઉપયોગને અધિકૃત કરવો એ બીજી બાબત છે. આ અદાલતે આ અસાધારણ ઉપાયના ઉપયોગ પર બુદ્ધિશાળી અને સ્પષ્ટ મર્યાદાઓ સ્પષ્ટ કરી છે અને વડી અદાલતો તે હિતકારી મર્યાદાઓથી આગળ વધશે નહીં સિવાય કે પરિસ્થિતિની ભયાનકતા અથવા અન્ય અસાધારણ સંજોગો સમયસર ન્યાયિક અટકાયત અથવા આદેશ માટે પોકાર કરતા હોય. કાયદાનો માર્ગદર્શક ન્યાય છે અને એક પ્રબળ દવાનો ન્યાયી રીતે ઉપયોગ થવો જોઈએ. સમીક્ષાત્મક ભૂતકાળ અને ભવિષ્યના સંદર્ભમાં બોલતા, રિટ સત્તા, મોટા ભાગે, લોકોની જાગૃત ચોકીદાર રહી છે અને તે સત્તાને કાપી નાખવી અથવા સમાપ્ત કરવી તે માનવ અધિકારો માટે જોખમ ઊભું કરી શકે છે. અમે ઠરાવીએ છીએ કે અહીં ચુકાદો અનુરૂપે ૨૨૬ ની કાયદાકીય પહોંચની બહાર નથી, જોકે આ સત્તા ગંભીરતાથી ન્યાયિક અંકુશમાં રાખવી જોઈએ."

૨૮ આઈ.પી.સી.એલ. રિટાઈર્ડ એમ્પ્લોઈઝ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, આ અદાલતની ડિવિઝન બેંચે નીચે મુજબ અવલોકનો કર્યા છે:

"લેટર્સ પેટન્ટની કલમ ૧૫ હેઠળ દાખલ કરવામાં આવેલી આ અપીલ, ઉપર દર્શાવેલ સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૮૦૨૭/૧૯૯૯ માં વિજ્ઞતાપૂર્ણ સિંગલ જજ દ્વારા તારીખ ૨૪/૦૩/૨૦૦૮ ના રોજ પસાર કરાયેલા આદેશમાંથી ઉદ્ભવે છે.

અપીલકર્તાઓ - રિટ અરજદારો ભૂતપૂર્વ ઇન્ડિયન પેટ્રોકેમિકલ્સ કોર્પોરેશન લિમિટેડ (આપસમાં આઈ.પી.સી.એલ. તરીકે ઓળખાય છે) ના કર્મચારીઓ છે, જે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થ મુજબનું રાજ્ય છે. અરજી પેન્ડિંગ હતી તે દરમિયાન, આઈ.પી.સી.એલ. ને રિલાયન્સ પેટ્રો ઇન્વેસ્ટમેન્ટ લિમિટેડ દ્વારા હસ્તગત કરવામાં આવી છે. સદર રિલાયન્સ પેટ્રો ઇન્વેસ્ટમેન્ટ લિમિટેડ એ બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થ મુજબનું રાજ્ય નથી. રિટ અરજીનો વિજ્ઞતાપૂર્ણ સિંગલ જજ દ્વારા બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ ટકે તેમ ન હોવાનું કહીને નિકાલ કરવામાં આવ્યો છે. અમે વિજ્ઞતાપૂર્ણ સિંગલ જજ સાથે સહમત છીએ."

૨૯ ચંદ્રશેખર છાયા (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતની ડિવિઝન બેંચે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે:

"#અંતમાં જ, સામાવાળાના વિદ્વતાપૂર્ણ એડવોકેટ સબમિટ કરે છે કે સામાવાળા-ઇન્ડિયન પેટ્રોકેમિકલ્સ કોર્પોરેશન લિમિટેડને મેસર્સ રિલાયન્સ પેટ્રો ઇન્વેસ્ટમેન્ટ્સ લિમિટેડ દ્વારા હસ્તગત કરવામાં આવી છે, અને તેથી સામાવાળા અસ્તિત્વમાં નથી અને જે સ્થાપનાએ સામાવાળાને હસ્તગત કરી છે તે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થ મુજબનું રાજ્ય નથી.

#. અરજદાર-અપીલકર્તાના વિદ્વતાપૂર્ણ એડવોકેટ એવું સબમિટ કરીને મુદ્દાને પડકારવા માગતા હતા કે સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન વર્ષ ૧૯૮૨ માં દાખલ કરવામાં આવી હતી અને જો આ રિટ અરજી પેલિંગ હતી તે દરમિયાન, વિનિવેશના કારણે અથવા કેન્દ્ર સરકારના નિગમ હસ્તગત થવાના કારણે, નિગમ અસ્તિત્વમાં ન રહ્યું હોય, તો તેમના અધિકારોને નુકસાન થશે નહીં.

#. આ અદાલતના મતે, જો અપીલકર્તાઓની તરફેણમાં રિટ જારી થઈ ચૂકી હોત અને ઈન્ડિયન પેટ્રોકેમિકલ્સ કોર્પોરેશન લિમિટેડ અમારી સમક્ષ અપીલકર્તા હોત, તો પ્રશ્ન અલગ હોત, તે સમયે આ દલીલ કઈંક મહત્વ ધરાવી શકી હોત. #. સામાવાળા અસ્તિત્વમાં ન હોવાથી અને તેમને હસ્તગત કરનાર સત્તાધિકારી/સ્થાપના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ ની વ્યાખ્યામાં આવતી ન હોવાથી, અમારે અવલોકન કરવું જોઈએ કે અપીલ નિર્રથક બની ગઈ છે. તે મુજબ તેને રદ્દ કરવામાં આવે છે. જો કે, અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે જો કાયદો અરજદારોને તેમની ફરિયાદના નિવારણ માટે અન્ય કોઈ ફોર્મ પૂરો પાડતો હોય, તો તેઓ કાયદા અનુસાર આવા ફોર્મનો સંપર્ક કરવા માટે સ્વતંત્ર રહેશે. લેટર્સ પેટન્ટ અપીલ રદ્દ કરવામાં આવતી હોવાથી, સિવિલ એપિલકેશન નં. ૩૦૬૯/૧૯૯૪ પણ રદ્દ કરવામાં આવે છે.”

૩૦ આમ, આ અદાલતના ઉપર સંદર્ભિત બે ડિવિઝન બેંચના ચુકાદાઓ ખૂબ સ્પષ્ટ કરે છે કે ઈન્ડિયન પેટ્રોકેમિકલ્સ લિમિટેડને મેસર્સ રિલાયન્સ પેટ્રો ઈન્વેસ્ટમેન્ટ લિમિટેડ દ્વારા હસ્તગત કરવામાં આવ્યું હોવાથી, 'આર.પી.આઈ.એલ.' બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થ મુજબ “રાજ્ય” ન

હોવાથી, રિટ અરજી નિર્થક બની ગઈ ગણાય. ડિવિઝન બેંચે સ્પષ્ટતા પણ કરી હતી અને આ સ્પષ્ટતા શ્રી ભટ્ટની દલીલનો જવાબ આપે છે કે જો રિટ અરજદારની તરફેણમાં રિટ જારી થઈ ચૂકી હોત અને આઈ.પી.સી.એલ. અપીલમાં હોત તો પ્રશ્ન અલગ હોત. માત્ર રૂલ જારી કરવાથી પક્ષકારોના આખરી અધિકારો નક્કી થઈ જતા નથી કે રિટ જારી થઈ જતી નથી.

૩૧ હવે હું દિલ્હી હાઈકોર્ટના બે નિર્ણયો તપાસું જેના પર સામાવાળા કંપની વતી મજબૂત વિશ્વાસ મૂકવામાં આવ્યો છે.

૩૨ આસુલાલ લોયા (ઉપરોક્ત) માં, ભારત એલ્યુમિનિયમ કંપની લિમિટેડ, જે સરકારી કંપની હતી, તેના દ્વારા સમાપ્તિના આદેશને પડકારતી રિટ અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી. રિટ અરજી પેનિંગ હતી તે દરમિયાન, સદર ભારત એલ્યુમિનિયમ કંપની લિમિટેડનું ખાનગીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું અને તેના પર એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે રિટ અરજી હવે ટકે તેમ નથી અને ભારત એલ્યુમિનિયમ કંપની લિમિટેડ સામે કોઈ દાદ આપી શકાય નહીં કારણ કે તે તારીખે તે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ હેઠળ “રાજ્ય” અથવા “અન્ય સત્તાધિકારી” ન હતી. આસુલાલ લોયાના એડવોકેટે, જોકે દલીલ કરી હતી કે રિટ અરજી જ્યારે મૂળ રૂપે ફાઈલ કરવામાં આવી હતી ત્યારે તે ટકે તેવી હતી અને

આટલા વર્ષો પછી તેમને “નોન-સૂટ” કરવા તે અન્યાયી અને અયોગ્ય રહેશે; વધુમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે મુકદ્દમાનો સામાન્ય નિયમ એ છે કે મુકદ્દમાની શરૂઆતની તારીખે પક્ષકારોના અધિકારો સ્પષ્ટ થઈ જાય છે અને દાદ મેળવવાના અધિકારોનો નિર્ણય અરજદારે અદાલતના દ્વાર ખટખટાવ્યા તે તારીખના સંદર્ભમાં લેવો જોઈએ. અદાલતે, રિટ અરજી રદ કરતી વખતે, કંપની દ્વારા ઉપસ્થિત કરવામાં આવેલા પ્રાથમિક વાંધાને માન્ય રાખ્યો કે તે “રાજ્ય” નથી અને તેથી, રિટ ક્ષેત્રાધિકારને આધીન નથી, અને નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું:

“...હું અહીં નોંધી શકું છું કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૬૭ માં જોગવાઈ છે કે બંધારણના અર્થઘટન માટે જનરલ ક્લોઝીસ એક્ટ, ૧૮૮૭ ની જોગવાઈઓ લાગુ કરી શકાય છે. જો કે, જનરલ ક્લોઝીસ એક્ટની કલમ ૬, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે ભારતના બંધારણને લાગુ પડતી નથી. સેટ જગમંદર દાસ અને અન્ય વિ. સ્ટેટ, એઆઈઆર ૧૯૫૧ અલ્હાબાદ ૭૦૩ માં અલ્હાબાદ હાઈકોર્ટે ઠરાવ્યું છે કે કલમ ૬ ત્યાં લાગુ પડે છે જ્યાં કોઈ કેન્દ્રીય કાયદો અથવા નિયમન રદ કરવામાં આવે છે. ભારતનું બંધારણ એ કેન્દ્રીય કાયદો અથવા નિયમન નથી. અલ્હાબાદ હાઈકોર્ટના આ

સંદર્ભમાં સદર નિર્ણય અને અવલોકનોને સદર નિર્ણય સામે ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી અપીલમાં સ્ટેટ ઓફ ઉત્તર પ્રદેશ વિ. સેટ જગમંદર દાસ એઆઈઆર ૧૯૫૪ એસસી ૬૮૩ માં સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા. વધુમાં, સામાન્ય રીતે અપરિપક્વ અધિકારો જે પુખ્ત થયા નથી, તે બચતા નથી. માત્ર આશા કે અપેક્ષા કોઈ અધિકાર આપતી નથી.

૩. તે ખૂબ સ્થાપિત છે કે પ્રાઇવેટ લિમિટેડ કંપની અથવા પબ્લિક લિમિટેડ કંપની જેમાં રાજ્ય સર્વવ્યાપી નિયંત્રણ ધરાવતું નથી તેની સામે રિટ અરજી ટકતી નથી. બિત્તી લિમિટેડ અને અન્ય વિ. વી. સદાશિવન અને અન્ય, (૨૦૦૫) ૬ એસસીસી ૬૫૭ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજી સામાન્ય રીતે જાહેર સત્તાધિકારીઓ સામે જારી કરવામાં આવે છે અને ખાનગી સત્તાધિકારીઓ સામે પણ જારી કરી શકાય છે જ્યારે તેઓ જાહેર કાર્યો બજાવતા હોય અને જે નિર્ણય સુધારવા અથવા અમલમાં મૂકવા માંગવામાં આવે છે તે

જાહેર કાર્યના નિર્વહનમાં હોવો જોઈએ. વર્તમાન કેસમાં, સંકળાયેલા મુદ્દાઓ અને પ્રશ્નો જાહેર કાર્યો સાથે સંબંધિત નથી.

૪. આ તબક્કે, હું સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. વિ. મોહમ્મદ નૂહ, એઆઈઆર ૧૯૫૮ એસસી ૮૬ માં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયની નોંધ લઈ શકું છું જેમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ ની ભૂતકાળથી અસર થતી નથી.

૫. બાલકો ઓફિસર્સ એસોસિએશન અને અન્ય વિ. ભારત એલ્યુમિનિયમ કંપની લિમિટેડ અને અન્ય શીર્ષક હેઠળની રિટ પીટીશન (સિવિલ) નં. ૫૨૩૬/૧૯૯૭ માં આ અદાલતના સિંગલ જજે સામાવાળા કંપની દ્વારા ઉપસ્થિત કરવામાં આવેલા સમાન પ્રાથમિક વાંધાને માન્ય રાખ્યો હતો, અને નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

"સામાવાળાના વિદ્વતાપૂર્ણ એડવોકેટ નિર્દેશ કરે છે કે આ કાર્યવાહી પેન્ડિંગ હતી તે દરમિયાન, ભારત એલ્યુમિનિયમ

કંપનીનું ખાનગીકરણ કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં તમામ શેરો સ્ટેરલાઈટ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ ઇન્ડિયા લિમિટેડને ટ્રાન્સફર કરવામાં આવ્યા છે. તેના પરિણામે તે હવે આ અદાલતના રિટ ક્ષેત્રાધિકારને આધીન નથી. આ વિધાનને ધ્યાનમાં રાખીને અને રેકૉર્ડને ધ્યાને લેતા, રિટ અરજીનો નિકાલ કરવામાં આવે છે. જો કે, અરજદાર માટે કાયદા અનુસાર કોઈપણ ફરિયાદના નિવારણ માટે સંબંધિત કાયદાકીય ફોરમનો સંપર્ક કરવા માટે ખુલ્લું છે. રિટ અરજી અને તમામ પેઝિંગ અરજીઓનો નિકાલ કરવામાં આવે છે."

૩૩ આમ, દિલ્હી હાઈકોર્ટે નીચે મુજબની બાબતો ધ્યાને લીધી:

- i. જનરલ ક્લોઝીસ એક્ટ ૧૮૯૭ ની કલમ ૬ ભારતના બંધારણને લાગુ પડતી નથી;
- ii. પ્રાઇવેટ લિમિટેડ કંપની અથવા પબ્લિક લિમિટેડ કંપની સામે રિટ અરજી ટકતી નથી જેમાં રાજ્ય સર્વવ્યાપી નિયંત્રણ ધરાવતું નથી;

iii. માત્ર ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬ નું જ નહીં પરંતુ અનુચ્છેદ ૩૧૧ નું પણ રક્ષણ ધરાવતા સરકારી કર્મચારીને સેવામાં રહેવાનો કોઈ નિરપેક્ષ અધિકાર નથી;

iv. તે કેસમાં અરજદાર ઉપાયવિહીન ન હતો અને યોગ્ય ફોરમ સમક્ષ યોગ્ય કાર્યવાહી કરવા માટે મર્યાદા (લિમિટેશન) ની વ્યક્ત કરવામાં આવેલી આશંકાને ધ્યાનમાં લઈ શકાય છે.”

૩૪ લાડલી મોહન (ઉપરોક્ત) માં, દિલ્હી હાઇકોર્ટે આસુલાલ લોયા (ઉપરોક્ત) માં સ્પષ્ટ કરેલ સિદ્ધાંતને અનુસર્યો અને રિટ અરજી ટકે તેમ ન હોવાથી રદ્દ કરી. લાડલી મોહન, એક લાયકાત ધરાવતા એન્જિનિયર, એન્જિનિયરિંગ મેનેજર (પ્રોજેક્ટ) તરીકે સામાવાળા મોડર્ન ફૂડ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ (ઇન્ડિયા) લિમિટેડ (એમ.એફ.આઈ.એલ.) ની રોજગારીમાં જોડાયા હતા. કંપનીએ લાડલી મોહનને મૂળ પગારના તબક્કે કાર્યક્ષમતા રોક (એફિશિયન્સી બાર) ઓળંગવાની મંજૂરી આપી ન હતી, જોકે તે તેમને મળવાપાત્ર હતી અને તેનાથી તે તબક્કે તેમનો ઇન્ક્રીમેન્ટ અટકાવી દીધો હતો. લાડલી મોહને રજૂઆત કરી કે એમ.એફ.આઈ.એલ. એ ભારત સરકારનું એક સાધન હતું, અને તેથી, રિટ અરજી ટકે તેવી હતી. જ્યારે અરજી સુનાવણી માટે લેવામાં આવી, ત્યારે હિન્દુસ્તાન યુનિલિવર લિમિટેડના એડવોકેટે અદાલતને માહિતી આપી કે રિટ

અરજી પેવિંડગ હતી તે દરમિયાન, ખાનગીકરણના કારણે, એમ.એફ.આઈ.એલ., જે ભારત સરકારનું સાહસ હતું, તેનું વિનિવેશ થઈ ગયું અને તે યુનિટ હિન્દુસ્તાન યુનિલિવર લિમિટેડ દ્વારા હસ્તગત કરવામાં આવ્યું હતું. હિન્દુસ્તાન યુનિલિવર લિમિટેડે રિટ અરજી ચાલુ રાખવાની ટકવા પાત્રતા સામે પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો કારણ કે એમ.એફ.આઈ.એલ. હવે જાહેર ક્ષેત્રનું સાહસ ન હતું. અદાલતે હિન્દુસ્તાન યુનિલિવર લિમિટેડ વતી દાખલ કરવામાં આવેલા સોગંદનામાના કથનો નોંધ્યા. દસ્તાવેજો દ્વારા સમર્થિત વધારાના સોગંદનામામાં, એવું જણાવાયું હતું કે એમ.એફ.આઈ.એલ., રિટ અરજી દાખલ કરતી વખતે જાહેર ક્ષેત્રનું સાહસ હોવાથી, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થ મુજબનું "રાજ્ય" હતું અને તેથી અદાલતના રિટ ક્ષેત્રાધિકારને આધીન હતું; જો કે ભારત સરકારે તારીખ ૦૨/૦૩/૨૦૦૦ ના જાહેરનામા દ્વારા એમ.એફ.આઈ.એલ. માં તેની શેરહોલ્ડિંગનું હિન્દુસ્તાન લીવર લિમિટેડની તરફેણમાં ૭૪% સુધી વિનિવેશ કર્યું; વિનિવેશને અનુસરીને એમ.એફ.આઈ.એલ. ભારત સરકાર અને હિન્દુસ્તાન લીવર લિમિટેડની સંયુક્ત સાહસ કંપની બની; ત્યારબાદ તારીખ ૦૬/૦૧/૨૦૦૩ ના જાહેરનામા દ્વારા, બાકીના ઇક્વિટી શેરો પણ હિન્દુસ્તાન લીવર લિમિટેડની તરફેણમાં ટ્રાન્સફર કરવામાં આવ્યા અને એમ.એફ.આઈ.એલ. હિન્દુસ્તાન લીવર લિમિટેડની પેટાકંપની બની ગઈ; એમ.એફ.આઈ.એલ. ની કોઈ શેર મૂડી સરકાર પાસે ન

હતી અને એમ.એફ.આઈ.એલ. ના બોર્ડ પરના કોઈ પણ ડિરેક્ટર ભારત સરકારના નામાંકિત ન હતા; આવા વિનિવેશ પછી એમ.એફ.આઈ.એલ. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ હેઠળ "રાજ્ય" તરીકે મટી ગયું હતું; સંબંધિત અદાલતોની મંજૂરી મેળવ્યા પછી, એમ.એફ.આઈ.એલ. નું હિન્દુસ્તાન લીવર લિમિટેડ સાથે તારીખ ૩૦/૦૩/૨૦૦૭ થી વિલીનીકરણ થઈ ગયું હતું અને કાયદાકીય સંસ્થા તરીકે અસ્તિત્વ મટી ગયું હતું. સોગંદનામામાં જણાવાયું હતું કે આવા વિનિવેશ પછી, અરજદાર દ્વારા દાવો કરાયેલા કરાર આધારિત દાવિત્વો અદાલતના રિટ ક્ષેત્રાધિકાર હેઠળ એમ.એફ.આઈ.એલ. / હિન્દુસ્તાન લીવર લિમિટેડ સામે અમલમાં મૂકી શકાય નહીં અને તેથી રિટ અરજી ટકે તેમ ન હતી.

અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:

"૬. અરજદારે ઉપરોક્ત વધારાના સોગંદનામાનો જવાબ આપવાની તક માંગી અને તેનો જવાબ દાખલ કર્યો છે. અરજદારે સોગંદનામામાં હકીકતલક્ષી કથનોને નકાર્યા નથી. અરજદારની દલીલ એ છે કે એમ.એફ.આઈ.એલ. / હિન્દુસ્તાન લીવર લિમિટેડને તેની વર્તમાન સ્થિતિમાં, તેણે હસ્તગત કરેલી તમામ જવાબદારીઓમાંથી છટકી જવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં. એવી

રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે જે શરતો પર હિન્દુસ્તાન લીવર લિમિટેડે ભારત સરકાર પાસેથી એમ.એફ.આઈ.એલ. ના શેરો હસ્તગત કર્યા છે તે મુજબ, એમ.એફ.આઈ.એલ. દ્વારા કે તેની સામે તે તારીખે પેન્ડિંગ હોય તેવો કોઈપણ દાવો, અપીલ કે અન્ય કાયદાકીય કાર્યવાહી એમ.એફ.આઈ.એલ. ના સાહસના ટ્રાન્સફરના કારણે રદ થશે નહીં કે બંધ થશે નહીં કે કોઈ પણ રીતે પ્રતિકૂળ અસર પામશે નહીં અને આવી કાર્યવાહી ટ્રાન્સફરી કંપની એટલે કે હિન્દુસ્તાન લીવર લિમિટેડ સામે તે જ રીતે અને તે જ હદ સુધી ચાલુ રાખવાની રહેશે જેમ કે તે ટ્રાન્સફર કરનાર કંપની (એમ.એફ.આઈ.એલ.) સામે ચાલુ રહી હોત જો સ્કીમ બનાવવામાં આવી ન હોત.

૭. રૂબરૂ ઉપસ્થિત અરજદાર અને હિન્દુસ્તાન યુનિલિવર લિમિટેડના એડવોકેટને સાંભળવામાં આવ્યા છે. અરજદારે ઉપરોક્ત કલમ પર વિશ્વાસ મૂકવા ઉપરાંત એવી દલીલ પણ કરી છે કે તેઓ આ અરજીઓમાં છેલ્લા ૧૫ વર્ષથી મુકદ્દમો લડી રહ્યા છે અને જો હવે તેમને દાવા તરફ મોકલવામાં આવશે, તો તેના નિકાલમાં પણ ઘણો સમય લાગશે, જેનાથી તેમને અયોગ્ય અન્યાય થશે."

"૧૦. અરજદાર આગળ દલીલ કરે છે કે આસુલાલ લોયામાં ઉપરોક્ત કલમ પર વિચાર કરવામાં આવ્યો ન હતો. નિઃસંદેહ, સદર કલમ અનુસાર, એમ.એફ.આઈ.એલ. સામે ખાનગીકરણની તારીખે પેવિંગ કાર્યવાહી એમ.એફ.આઈ.એલ. / હિન્દુસ્તાન લીવર લિમિટેડ સામે તેને પ્રતિકૂળ અસર કર્યા વિના ચાલુ રાખવાની હતી; અદાલત દ્વારા રિટ અરજી ટકે તેમ નથી તેવું ઠરાવવાથી અરજદાર ચોક્કસપણે અસરગ્રસ્ત થશે. જો કે, જે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે તે એ છે કે, જ્યારે એમ.એફ.આઈ.એલ. / હિન્દુસ્તાન લીવર લિમિટેડ સામે રિટ અરજી ટકે તેમ નથી, ત્યારે શું એમ.એફ.આઈ.એલ. / હિન્દુસ્તાન લીવર લિમિટેડ ઉપરોક્ત કરાર દ્વારા પોતાને રિટ ક્ષેત્રાધિકારને આધીન બનાવી શકે છે? વ્યક્તિ/પક્ષકાર માટે રિટ ક્ષેત્રાધિકારને આધીન રહેવા કે ન રહેવા માટે સંમતિ આપવી કે ન આપવી તે ખુલ્લું નથી. જો કાયદા હેઠળ, પક્ષકાર રિટ ક્ષેત્રાધિકારને આધીન નથી, તો તે માત્ર એટલા માટે આધીન બની જશે નહીં કારણ કે તેણે બીજા સમક્ષ રજૂઆત કરી છે અથવા બીજા સાથે સંમતિ આપી છે કે તે આધીન રહેશે. કાયદાનો આ એક સ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે કરાર દ્વારા અદાલતમાં ક્ષેત્રાધિકાર નિહિત કરી શકાય નહીં જે અદાલત પાસે અન્યથા ક્ષેત્રાધિકાર

નથી. તેવી જ રીતે, જો આ અદાલત પાસે એમ.એફ.આઈ.એલ. / હિન્દુસ્તાન યુનિલિવર લિમિટેડ સામે રિટ વિચારણામાં લેવાનું કોઈ ક્ષેત્રાધિકાર નથી, જે આજની તારીખે એક ખાનગી સંસ્થા છે, માત્ર એટલા માટે કે હિન્દુસ્તાન લીવર લિમિટેડે સરકાર પાસેથી એમ.એફ.આઈ.એલ. ના શેરો મેળવતી વખતે સંમતિ આપી હતી કે એમ.એફ.આઈ.એલ. સામે તે સમયે પેન્ડિંગ કાર્યવાહી ચાલુ રાખવામાં આવશે, તે આ અદાલતમાં એમ.એફ.આઈ.એલ. / હિન્દુસ્તાન યુનિલિવર લિમિટેડ સામે રિટ વિચારણામાં લેવા માટે ક્ષેત્રાધિકાર નિહિત કરશે નહીં.

૧૧. તેથી રિટ અરજીઓ ચાલુ રાખી શકાય નહીં અને ટકે તેમ ન હોવાથી રદ્દ કરવામાં આવે છે. એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે આ અદાલતે મામલાની ગુણવત્તા તપાસી નથી અને અરજદાર તેમની ફરિયાદના નિવારણ માટે કોઈપણ ફોરમનો સંપર્ક કરવા સ્વતંત્ર છે અને આ કાર્યવાહીમાં તેમણે વિતાવેલા સમયને મર્યાદા (લિમિટેશન) ના હેતુ માટે ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે. લિમિટેશન એક્ટ, ૧૯૬૩ ની કલમ ૧૪ આવા કિસ્સાઓમાં રક્ષણ આપે છે. હકીકતો અને સંજોગોમાં, ખર્ચ અંગે કોઈ આદેશ રહેશે નહીં.”

૩૫ બોમ્બે હાઈકોર્ટની ડિવિઝન બેંચ દ્વારા તરૂણ કુમાર બેનર્જી વિ. ભારત એલ્યુમિનિયમ કંપની લિમિટેડ અને અન્ય [૨૫/૦૪/૨૦૦૮ ના રોજ નિર્ણિત રિટ પીટીશન નં. ૧૪૬૧/૨૦૦૩] ના કેસમાં પસાર કરાયેલા એક આદેશ પર પણ મારી નજર પડી, જેમાં આ જ મુદ્દો અદાલતની વિચારણા માટે આવ્યો હતો. આદેશ આ મુજબ છે:

“૧. બંને અરજીઓ ભારત એલ્યુમિનિયમ કંપની લિમિટેડ સામે દાખલ કરવામાં આવી હતી. જ્યારે અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી, ત્યારે તે ભારત સરકારનું સાહસ હતું. સામાવાળા દ્વારા અમને જણાવાયું છે કે તેમણે તારીખ ૨૨/૦૩/૧૯૯૬ ના રોજ સોગંદનામું ફાઈલ કર્યું હતું જેમાં દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે ભારત એલ્યુમિનિયમ કંપની લિમિટેડનું ખાનગીકરણ કરવામાં આવ્યું છે અને ૫૦% થી વધુ શેરો સ્ટેરલાઈટ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ ઇન્ડિયા લિમિટેડને ટ્રાન્સફર કરવામાં આવ્યા છે અને પરિણામે ભારત એલ્યુમિનિયમ કંપની લિમિટેડ રાજ્ય નથી અને આ અદાલતના રિટ ક્ષેત્રાધિકારને આધીન નથી.

૨. આ રજૂઆતને ધ્યાનમાં રાખીને અમે જો યોગ્ય લાગે તો અરજદારોને તેમની ફરિયાદના નિવારણ માટે અન્ય કોઈપણ ફોરમનો સંપર્ક કરવાની સ્વતંત્રતા આપતી વખતે બંને અરજીઓનો નિકાલ કરીએ છીએ. જો અરજદાર એવો કોઈ ઉપાય પસંદ કરે જ્યાં મર્યાદાનો પ્રશ્ન સુસંગત હોય તો આ કાર્યવાહી ચલાવવામાં અરજદારો દ્વારા વિતાવેલા સમયને મર્યાદાના હેતુ માટે ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે.”

ઉપર સંદર્ભિત બોમ્બે હાઈકોર્ટની ડિવિઝન બેંચ દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશને સ્પેશિયલ લીવ ટુ અપીલ્સ (સિવિલ) નં. ૫૧૮૫-૫૧૮૬/૨૦૦૯ દાખલ કરીને સર્વોચ્ચ અદાલતમાં પડકારવામાં આવ્યો હતો. સર્વોચ્ચ અદાલતે, બોમ્બે હાઈકોર્ટ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલા વલણને પુષ્ટિ આપતાં, તારીખ ૦૬/૦૫/૨૦૧૦ ના આદેશ દ્વારા નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું:

“આ સ્પેશિયલ લીવ પીટીશન્સ બોમ્બે હાઈકોર્ટ દ્વારા રિટ પીટીશન નં. ૧૨૨૯/૧૯૯૮ અને રિટ પીટીશન નં. ૧૪૬૧/૨૦૦૩ માં પસાર કરાયેલા તારીખ ૨૫/૦૪/૨૦૦૮ ના આખરી ચુકાદા અને આદેશ સામે નિર્દેશિત છે, જેણે અરજદાર દ્વારા મુંબઈથી કોરબા

ટ્રાન્સફર અને ત્યારબાદ સેવામાંથી તેની સમાપ્તિને પડકારતી દાખલ કરેલી રિટ અરજીઓને રદ્દ કરી હતી.

જ્યારે વડી અદાલત દ્વારા રિટ અરજીઓ સુનાવણી માટે લેવામાં આવી, ત્યારે એવું જણાયું હતું કે, વિનિવેશના કારણે, કંપની હવે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થ મુજબ "રાજ્ય" ન હતી અને તેથી, રિટ ક્ષેત્રાધિકારને આધીન ન હતી. રિટ અરજીઓનો, તદનુસાર, જો યોગ્ય લાગે તો અરજદારોને તેમની ફરિયાદોના નિવારણ માટે અન્ય કોઈપણ ફોરમનો સંપર્ક કરવાની સ્વતંત્રતા આપીને નિકાલ કરવામાં આવ્યો હતો. એવું પણ દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે વડી અદાલત સમક્ષ કાર્યવાહી ચલાવવામાં અરજદારો દ્વારા વિતાવેલા સમયને મર્યાદાની ગણતરી કરવાના હેતુ માટે ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે જો અરજદાર એવો કોઈ ઉપાય પસંદ કરે જ્યાં મર્યાદાનો પ્રશ્ન સુસંગત હોય.

આ સ્પેશિયલ લીવ પીટીશનમાં, એક તબક્કે, એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો હતો કે શું ખાનગીકરણ પછી સામાવાળા નં. ૧- કંપનીને દિવ્યાંગ વ્યક્તિઓ (સમાન તકો, અધિકારોનું રક્ષણ અને

પૂર્ણ ભાગીદારી) અધિનિયમ, ૧૯૯૫ ની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે કે કેમ અને, તે સંદર્ભમાં, અમે વિદ્વતાપૂર્ણ સોલિસિટર જનરલને અમને સહાય કરવા વિનંતી કરી હતી. ત્યારથી, જો કે, સિવિલ અપીલ નં. ૧૮૫૮/૨૦૦૭ માં આ અદાલત દ્વારા એક નિર્ણય આપવામાં આવ્યો છે, જ્યાં "સ્થાપનાઓ" સંબંધિત કાયદાની કલમ ૪૭ અને ૨(k) ના સંદર્ભમાં સદર પ્રશ્નનો જવાબ એવા તારણ પર આપવામાં આવ્યો છે કે કલમ ૪૭ એવી સ્થાપનાઓને લાગુ પડશે નહીં જે કલમ ૨(k) માં "સ્થાપના" ની વ્યાખ્યા હેઠળ આવતી નથી. તદનુસાર, અમે આ પાસામાં વધુ ઊંડાણપૂર્વક જતા નથી.

જો કે, હજુ પણ વિચારણા કરવાની જરૂર છે કે શું અરજદાર ઉપરોક્ત અધિનિયમ હેઠળ વધુ કોઈ ઉપાય મેળવવા માટે હકદાર બનશે કે કેમ જેમ કે કલમ ૬૨ અને ૬૩ હેઠળ.

અન્ય કોઈપણ ફોરમનો સંપર્ક કરવા માટે વડી અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલી સ્વતંત્રતાને ધ્યાનમાં રાખીને, અને અમે અરજદારને સદર અધિનિયમ લાગુ પડે છે કે નહીં તે પ્રશ્નનો નિર્ણય

કરતા ન હોવાથી, અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે અરજદાર અધિનિયમ હેઠળના સત્તાધિકારીઓ સમક્ષ અથવા દીવાની અદાલત સમક્ષ અરજી કરી શકે છે જ્યાં સદર પ્રશ્ન અંગે કાયદા અનુસાર વિચારણા કરી શકાય છે.

સ્પેશિયલ લીવ પીટીશન્સનો ઉપરોક્ત અવલોકનો સાથે નિકાલ કરવામાં આવે છે.”

૩૬ જ્યાં એસ.એલ.પી. ને ફગાવી દેતો આદેશ એ સ્પીકિંગ ઓર્ડર હોય, એટલે કે, જ્યાં સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા ખાસ રજા માટેની અરજી રદ્દ કરવા માટેના કારણો આપેલ હોય અને આદેશમાં જણાવેલ હોય તો પણ આદેશ અપીલ કરવાની રજા આપવાની વિનંતીને રદ્દ કરનારો રહે છે. અરજદારને સર્વોચ્ચ અદાલતના અપીલ ક્ષેત્રાધિકારમાં પ્રવેશ કરવાની પરવાનગી આપ્યા વિના ઉંબરા પરથી જ પાછા કાઢી મુકાયા હોવાનું કહી શકાય. અહીં પણ વિલીનીકરણનો સિદ્ધાંત લાગુ પડશે નહીં. પરંતુ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા તેના આદેશમાં જણાવાયેલ અથવા જાહેર કરાયેલ કાયદો બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૧ ની લાગુ પડવાની સ્થિતિને આકર્ષિત કરશે. હકીકત અથવા કાયદાના મુદ્દા પર તેના ન્યાયનિર્ણય (સ્પષ્ટપણે અથવા જરૂરી ગર્ભિતતા દ્વારા) ને વ્યક્ત કરતા તેના

આદેશમાં સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા કારણો અન્ય કોઈપણ અદાલત, ટ્રિબ્યુનલ અથવા સત્તાધિકારી પાસે સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા અપનાવવામાં આવેલા વલણથી વિપરીત કે અલગ કોઈ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવાના ક્ષેત્રાધિકારને છીનવી લેશે કારણ કે તેમ કરવાની પરવાનગી આપવી તે ન્યાયિક શિસ્તનું અનાદર અને સર્વોચ્ચ અદાલતના આદેશનું અપમાન હશે. જો કે, આ વિલીનીકરણના સિદ્ધાંતના સંદર્ભ દ્વારા થશે નહીં.

અપીલ કરવાની રજાનો ઇનકાર કરતો સ્પીકિંગ ઓર્ડર બે અસરો ધરાવે છે. પ્રથમ, આદેશમાં સમાવિષ્ટ કાયદાનું વિધાન એ બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૧ ના અર્થ મુજબ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા કાયદાની જાહેરાત છે. બીજું, કાયદાની જાહેરાત સિવાય, આદેશમાં જે કંઈ પણ જણાવાયું છે તે સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા નોંધાયેલા તારણો છે જે તેના પક્ષકારોને તેમજ ન્યાયિક શિસ્તના માર્ગ દ્વારા ત્યારબાદની કોઈપણ કાર્યવાહીમાં અદાલત, ટ્રિબ્યુનલ અથવા સત્તાધિકારીને બાધ્ય રહેશે, કારણ કે સર્વોચ્ચ અદાલત દેશની સર્વોચ્ચ અદાલત છે. પરંતુ, આનો અર્થ એ નથી કે નીચલી અદાલત, ટ્રિબ્યુનલ અથવા સત્તાધિકારીનો આદેશ સ્પેશિયલ લીવ પીટીશન રદ્દ કરતા સર્વોચ્ચ અદાલતના આદેશમાં વિલીન થઈ ગયો છે અથવા સર્વોચ્ચ અદાલતનો આદેશ પક્ષકારો વચ્ચેની ત્યારબાદની કાર્યવાહીમાં રેસ જ્યુડિકાટા તરીકે બાધ્ય માત્ર આદેશ છે.

[જુઓ: કુન્હાયમ્મદ તથા અન્ય વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય તથા અન્ય, એઆઈઆર

૨૦૦૦ એસસી ૨૫૮૭(૧)]

૩૭ મેં રિટ અરજદારના વિદ્વાન વકીલ શ્રી ભદ્ર દ્વારા તેમની રજૂઆતોના સમર્થનમાં ટાંકવામાં આવેલા નિર્ણયો, ખાસ કરીને સુપ્રીમ કોર્ટના બે નિર્ણયો (૧) ઝી ટેલિફિલ્મ્સ લિમિટેડ અને અન્ય વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય [(૨૦૦૫) ૪ એસસીસી ૬૪૯] (૨) આનંદી મુક્ત સદગુરુ શ્રી મુક્તાજી પંદાસ સ્વામી સુવર્ણ જયંતી મહોત્સવ સ્મારક ટ્રસ્ટ અને અન્ય વિરુદ્ધ વી.આર. રુદાણી અને અન્ય [(૧૯૮૯) ૨ એસસીસી ૬૯૧] પર પણ વિચાર કર્યો છે. બંને નિર્ણયો રિટ અરજદાર માટે કોઈ ઉપયોગી નથી.

૩૮ ઉપરોક્ત બંને નિર્ણયોમાં, સુપ્રીમ કોર્ટે એવો વલણ અપનાવ્યો છે કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ માં દર્શાવેલ "ઓથોરિટી" (સત્તાધિકારી) શબ્દ જાહેર ફરજ બજાવતી અન્ય કોઈ વ્યક્તિ કે સંસ્થાને આવરી લેશે. તેથી, માર્ગદર્શક પરિબળ આવી સંસ્થા પર લાદવામાં આવેલી ફરજનું સ્વરૂપ છે, એટલે કે તેને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ માટે પાત્ર બનાવવા માટે જાહેર ફરજ છે.

૩૯ રિલાયન્સ પેટ્રો ઇન્વેસ્ટમેન્ટ લિમિટેડના કાર્યો, કલ્પનાના કોઈપણ ક્ષેત્ર દ્વારા, જાહેર ફરજના સ્વરૂપના નથી અથવા "રાજ્ય" ના કાર્યો જેવા નથી.

૪૦ મારે અશોક કુમાર ગુપ્તા અને અન્ય વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય [એઆઈઆર ૨૦૦૭ કલકત્તા ૧૯૫] ના કેસમાં કલકત્તા હાઈકોર્ટની એક ડિવિઝન બેંચના નિર્ણયને ધ્યાનમાં લેવો જોઈએ. આ ચુકાદા પર કોઈ પણ પક્ષ દ્વારા આધાર રાખવામાં આવ્યો નથી. જો કે, આ રિટ અરજીની ગ્રાહ્યતા (મેઈન્ટેનેન્સિબિલિટી) અંગે રિટ અરજદાર વતી કરવામાં આવેલી રજૂઆતોને અમુક અંશે સિદ્ધાંત મજબૂત કરતો હોવાથી, મારે તેને ધ્યાનમાં લેવો જોઈએ. ઉક્ત કેસમાં, પ્રત્યુત્તરદાતા કંપનીના હોદ્દાનો અંત આવવાના કારણે અપીલની ગ્રાહ્યતા અંગે પ્રત્યુત્તરદાતા કંપની વતી પ્રાથમિક વાંધો ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો. રિટ અરજી કે જેમાંથી અપીલ ઉદ્ભવી હતી તે ત્યારે દાખલ કરવામાં આવી હતી જ્યારે પ્રત્યુત્તરદાતા કંપનીને બીમાર (સિક) કંપની તરીકે ગણવામાં આવતી હતી અને પુનરુત્થાનનો પ્રશ્ન બીઆઈએફઆર સમક્ષ પેન્ડિંગ હતો. રિટ અરજદારો, જેઓ જેસોપ એન્ડ કંપની લિમિટેડના કર્મચારીઓ હતા, તેમણે માર્ચ થી ઓક્ટોબર ૧૯૯૮ દરમિયાન સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ યોજના, ૧૯૯૮ હેઠળ સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ લીધી હતી. રિટ અરજદારોએ ભારત સરકારના નીતિવિષયક

નિર્ણય અનુસાર પગાપ ધોરણની રિટ અરજીના લાભોની પુનઃગણતરી માટે રિટ અરજીમાં પ્રાર્થના કરી હતી.

બીઆઈએફઆર દ્વારા મંજૂર કરવામાં આવેલી પુનર્વસન યોજના નિષ્ફળ ગઈ. અંતે, ભારત સરકારે તેના શેર ખાનગી પક્ષને ટ્રાન્સફર કરીને વિનિવેશ કર્યું. પ્રત્યુત્તળદાતા કંપની વતી એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે ઉક્ત જેસોપ એન્ડ કંપનીનું ખાનગીકરણ થવાને કારણે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થમાં સરકારી કંપની અથવા સત્તાધિકારી તરીકેનો હોદ્દો સમાપ્ત થઈ ગયો છે. પ્રત્યુત્તળદાતા જેસોપ એન્ડ કંપનીના વકીલે, અપીલની સુનાવણીની શરૂઆતમાં જ, આ ગ્રાહ્યતા અંગે પ્રાથમિક વાંધો ઉઠાવ્યો હતો કે ઉક્ત જેસોપ એન્ડ કંપની સરકારી કંપની રહેતી નથી અને તેથી, રિટ હકુમતને પાત્ર નથી. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે અપીલ એ રિટ કાર્યવાહીનું ચાલુ સ્વરૂપ હોવાથી, અપીલકર્તાઓ આ બાબતને આગળ વધારવા માટે હકદાર નથી કારણ કે જેસોપ એન્ડ કંપનીના ખાનગી સંચાલન સામે કોઈ રિટ જારી કરી શકાતી નથી. તેમાંના અપીલકર્તાઓએ પગાર સુધારણા અંગેના ભારત સરકારના આદેશના આધારે તેમની સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ યોજનાના લાભોની પુનઃગણતરી માટે પ્રાર્થના કરી હતી. પ્રત્યુત્તળદાતા કંપની વતી એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે લાભો મેળવવા માટે જે પરિપત્રો પર આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો તે

જેસોપ એન્ડ કંપની પર બંધનકર્તા કહી શકાય નહીં. જ્યારે જેસોપ એન્ડ કંપની જાહેર ક્ષેત્રનું સાહસ હતું, ત્યારે ભારત સરકાર નાણાકીય બાબતોમાં તેને સૂચના આપી શકતી હતી કારણ કે ઉક્ત ભારત સરકાર તે સમયે ઉક્ત જેસોપ એન્ડ કંપની પર નાણાકીય, વહીવટી અને કાર્યાત્મક રીતે ઊંડો અને વ્યાપક નિયંત્રણ ધરાવતી હતી. જેસોપ એન્ડ કંપનીના ખાનગીકરણ પછી, તે પરિપત્રો ઉક્ત કંપનીને બંધનકર્તા રહેશે નહીં.

અપીલની ગ્રાહ્યતા અંગે પ્રત્યુત્તરદાતા કંપની દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલા પ્રાથમિક વાંધાનો જવાબ આપતી વખતે, અપીલકર્તાઓ વતી એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે અપીલ તેની શરૂઆતના સમયે માન્ય હતી અને પાછળથી થયેલા વિકાસથી અમાન્ય બની ગઈ તેમ કહી શકાય નહીં. રજૂઆત એ હતી કે જે અપીલ તેની શરૂઆતના સમયે માન્ય હતી તે પાછળથી કાયદો ઘડવામાં આવ્યો હોય તો પણ અમાન્ય બની શકે નહીં કારણ કે તેને ભૂતકાળની અસર આપવામાં આવે છે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે જ્યારે રિટ અરજી દાખલ કરવામાં આવી ત્યારે તે ગ્રાહ્ય હતી. એવી પણ રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે રિટ અરજી દાખલ કરવા માટેનું કારણ (કોઝ ઓફ એક્શન) એવા સમયે સ્પષ્ટ થયું હતું જ્યારે પ્રત્યુત્તરદાતા સત્તાધિકારી, નિઃશંકપણે, રિટ હકુમતને આધીન હતા. એવી પણ રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે અરજીની માન્યતા તેની રજૂઆતના

સમયે હતી તેવા તથ્યો પર નક્કી થવી જોઈએ અને જે અરજી રજૂ કરવામાં આવી ત્યારે માન્ય હતી તે, કાયદામાં તે મુજબની જોગવાઈના અભાવે, તેની રજૂઆત પછીની ઘટનાઓના કારણે ગ્રાહ્ય બનતી બંધ થઈ શકતી નથી. અપીલકર્તાઓ વતી, રાજમુંદરી ઇલેક્ટ્રિક સપ્લાય કોર્પોરેશન લિમિટેડ વિરુદ્ધ એ. નાગેશ્વર રાવ અને અન્ય [એઆઈઆર ૧૯૫૬ એસસી ૨૧૩] ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના નિર્ણય પર આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો.

ઉપરોક્ત તથ્યોની પૃષ્ઠભૂમિમાં, કલકત્તા હાઈકોર્ટની ડિવિઝન બેંચે અપીલની ગ્રાહ્યતા અંગેના પ્રાથમિક વાંધાને નીચે મુજબ ઠરાવીને ફગાવી દીધો હતો:

“૪. પ્રત્યુત્તળદાતા કંપની વતી એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે ઉક્ત જેસોપ એન્ડ કંપનીનું ખાનગીકરણ થવાને કારણે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થમાં સરકારી કંપની અથવા સત્તાધિકારી તરીકેનો હોદ્દો સમાપ્ત થઈ ગયો છે. પ્રત્યુત્તળદાતા જેસોપ એન્ડ કંપનીના વિદ્વાન વકીલે અપીલની સુનાવણી શરૂ થયાના તુરંત જ અપીલની ગ્રાહ્યતા અંગે ઉપરોક્ત પ્રાથમિક વાંધો

ઉઠાવ્યો હતો કે ઉક્ત જેસોપ એન્ડ કંપની સરકારી કંપની રહેતી નથી અને તેથી, રિટ હકુમતને પાત્ર નથી.

૫. પ્રત્યુત્તળદાતા કંપનીના વિદ્વાન સિનિયર વકીલ શ્રી એલ. કે. ગુપ્તા રજૂઆત કરે છે કે અપીલ એ રિટ કાર્યવાહીનું ચાલુ સ્વરૂપ હોવાથી, અપીલકર્તાઓ હાલના કેસમાં આ બાબતને આગળ વધારવા માટે હકદાર નથી કારણ કે જેસોપ એન્ડ કંપનીના વર્તમાન સંચાલન સામે કોઈ રિટ જારી કરી શકાતી નથી. શ્રી ગુપ્તા વધુમાં રજૂઆત કરે છે કે રિટ અરજી જાળવી રાખવા માટે અરજદારોએ દર્શાવવું પડશે કે તેમની પાસે લોકસ સ્ટેન્ડી (સ્થાનિક અધિકાર) છે. પ્રત્યુત્તળદાતા કંપનીના ઉક્ત વિદ્વાન વકીલ રજૂઆત કરે છે કે અરજદાર પાસે ત્યારે જ લોકસ સ્ટેન્ડી હોઈ શકે જ્યારે તેની પાસે કાનૂની અધિકાર હોય કે જેનું ઉલ્લંઘન થયું હોય અથવા ઉલ્લંઘન થવાની ધમકી હોય અને તેના અભાવે, રિટ અરજી ગ્રાહ્ય નથી. શ્રી ગુપ્તા એ પણ રજૂઆત કરે છે કે રિટ અરજી દાખલ કરવાની તારીખે જો રિટ અરજદાર પાસે લોકસ સ્ટેન્ડી હોય પરંતુ ત્યારબાદ કાર્યવાહી દરમિયાન જો ઉક્ત કાનૂની અધિકાર સમાપ્ત થઈ ગયો હોય તો ઉક્ત રિટ અરજદારો લોકસ

સ્ટેન્ડી ગુમાવવાને કારણે કાર્યવાહી ચાલુ રાખવા માટે હકદાર રહેશે નહીં.

ક. પ્રત્યુત્તળદાતા કંપની વતી એવી પણ રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે રિટ અરજીની ગ્રાહ્યતા અને અપીલ દ્વારા તેમાંથી ઉદ્ભવતી આગળની કાર્યવાહી પ્રત્યુત્તળદાતાઓ પર આધારિત છે કારણ કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ માં ઉલ્લેખિત "રાજ્ય" અથવા "અન્ય સત્તાધિકારી" સામે રિટ અરજી ગ્રાહ્ય છે. પ્રત્યુત્તળદાતા કંપનીના વિદ્વાન સિનિયર વકીલે આ કોર્ટ સમક્ષ રજૂઆત કરી હતી કે રિટ અરજી રજૂ કરવાના સમયે, પ્રત્યુત્તળદાતા કંપની ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ રિટ હકુમતને પાત્ર હતી કારણ કે તે જાહેર અથવા વૈધાનિક ફરજો બજાવતી હતી. જો કે, કાર્યવાહી દરમિયાન, પ્રત્યુત્તળદાતા કંપનીના જણાવ્યા અનુસાર, ખાનગી હાથોમાં શેરના ટ્રાન્સફર દ્વારા ખાનગીકરણ/વિનિવેશને કારણે ઉક્ત જેસોપ એન્ડ કંપનીના હોદ્દાનો અંત આવ્યો હતો અને તેથી, પેન્ડિંગ કાર્યવાહી પણ ગ્રાહ્ય બનતી બંધ થાય છે.

૭. અહીંના અપીલકર્તાઓએ ૧૯/૦૭/૧૯૯૫, ૨૯/૦૧/૧૯૯૯ અને ત્યારબાદના ૦૮/૧૨/૨૦૦૦ ના ઓફિસ મેમોરેન્ડમ્સમાં ઉલ્લેખિત પગાર સુધારણાના સંબંધમાં ભારત સરકારના આદેશોના આધારે તેમની સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ યોજનાના લાભોની પુનઃગણતરી માટે પ્રાર્થના કરી હતી. પ્રત્યુત્તળદાતા કંપનીના વિદ્વાન સિનિયર વકીલ શ્રી ગુપ્તા રજૂઆત કરે છે કે જેસોપ એન્ડ કંપની સામેની વર્તમાન અપીલ ત્યારે જ જાળવી શકાય જો ઉપરોક્ત પરિપત્રો જેસોપ એન્ડ કંપની પર બંધનકર્તા હોય. શ્રી ગુપ્તાના જણાવ્યા અનુસાર, જ્યારે જેસોપ એન્ડ કંપની પબ્લિક સેક્ટર એન્ટરપ્રાઇઝ હતી, ત્યારે ભારત સરકાર નાણાકીય બાબતોમાં તેને સૂચના આપી શકતી હતી કારણ કે ઉક્ત ભારત સરકાર તે સમયે ઉક્ત જેસોપ એન્ડ કંપની પર નાણાકીય, વહીવટી અને કાર્યાત્મક રીતે ઊંડો અને વ્યાપક નિયંત્રણ ધરાવતી હતી. શ્રી ગુપ્તા વધુમાં રજૂઆત કરે છે કે જેસોપ એન્ડ કંપનીના ખાનગીકરણ પછી, તે પરિપત્રો ઉક્ત કંપનીને બંધનકર્તા બની શકે નહીં. પ્રત્યુત્તળદાતા-કંપની વતી ખાસ ભારપૂર્વક જણાવવામાં આવ્યું છે કે ઉપરોક્ત પરિપત્રો હેઠળ ભૂતપૂર્વ સરકારી કંપનીની જવાબદારી, જો કોઈ હોય તો, વર્તમાન

સંચાલનની જવાબદારી હોઈ શકે નહીં. શ્રી ગુપ્તા રજૂઆત કરે છે કે એવી કોઈ કાયદો નથી જે આવી જવાબદારી ટ્રાન્સફર કરી શકે.

૮. ૧૯૯૦ (૨) સી.એચ.એન. ૨૭૮ માં રિપોર્ટ થયેલ સુબોધ રંજન દાસ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્યના કેસમાં આ નામદાર કોર્ટના નિર્ણયનો સંદર્ભ આપતા, શ્રી ગુપ્તા રજૂઆત કરે છે કે રિટ અરજીમાં કરાયેલો દાવો વર્તમાન જેસોપ એન્ડ કંપની લિમિટેડ સામે અમલમાં મૂકી શકાય તેમ નથી. પ્રત્યુત્તરદાતા કંપની વતી એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે જેસોપના વર્તમાન સંચાલને શેરના ટ્રાન્સફર પછી ૨૦૦૩ માં ચાર્જ સંભાળ્યો હતો અને જેની માન્યતા આ નામદાર કોર્ટની ડિવિઝન બેંચ દ્વારા માન્ય રાખવામાં આવી હતી. અપીલકર્તાઓ/રિટ અરજદારો માન્ય રીતે વર્ષ ૧૯૯૮ માં નિવૃત્ત થયા હતા. પ્રત્યુત્તરદાતા કંપનીના વિદ્વાન વકીલ રજૂઆત કરે છે કે વર્તમાન સંચાલન અને અપીલકર્તાઓ વચ્ચે ક્યારેય કોઈ રોજગારદાતા-કર્મચારી સંબંધ ન હતો અને તેથી, પ્રત્યુત્તરદાતા કંપનીના વર્તમાન સંચાલનની અપીલકર્તાઓ/રિટ અરજદારો પ્રત્યે કોઈ જવાબદારી નથી. પ્રત્યુત્તરદાતા કંપનીના વિદ્વાન વકીલ શ્રી ગુપ્તા રજૂઆત કરે છે કે

જ્યારે ઉક્ત પ્રત્યુત્તળદાતા કંપની પબ્લિક સેક્ટર એન્ટરપ્રાઇઝ હતી ત્યારે ૨૯/૦૧/૧૯૯૯ ના ઓફિસ મેમોરેન્ડમના પેરા (ii) મુજબ તેના કામકાજમાંથી ભવિષ્યમાં ભંડોળના ઉત્પાદન પર આધાર રાખીને વધુમાં વધુ એક આકસ્મિક (કોન્ટીજન્ટ) જવાબદારી હોઈ શકતી હતી. શ્રી ગુપ્તા વધુમાં રજૂઆત કરે છે કે ભારત સરકાર પાસે તે સમયે તેના શેર હોલ્ડિંગ્સને કારણે પ્રત્યુત્તળદાતા કંપની પર નિયંત્રણ હતું, જોકે ભારત સરકાર ન તો જાહેર ક્ષેત્રના સાહસનો ભાગ હતી કે ન તો ઉક્ત જાહેર ક્ષેત્રનું સાહસ ભારત સરકારનો ભાગ હતું. શ્રી ગુપ્તાના જણાવ્યા અનુસાર, ૨૯/૦૧/૧૯૯૯ ના ઉક્ત ઓફિસ મેમોરેન્ડમના પેરા (ii) માં ઉલ્લેખિત વિશિષ્ટ જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને ભારત સરકારની કોઈ જવાબદારી હોઈ શકે નહીં.

૯. પ્રત્યુત્તળદાતા કંપની વતી એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે ખાનગી પક્ષની તરફેણમાં પ્રત્યુત્તળદાતા-જેસોપ એન્ડ કંપનીના સંબંધમાં ભારત સરકાર દ્વારા શેરના ટ્રાન્સફરની કાયદેસરતાનો પ્રશ્ન કાનૂની કાર્યવાહીનો વિષય હતો અને આ નામદાર કોર્ટની ડિવિઝન બેંચે આવા ટ્રાન્સફરને કાયદેસર અને યોગ્ય ગણાવ્યું

હતું. પ્રત્યુત્તળદાતા કંપની વતી, વિદ્વાન વકીલ શ્રી ગુપ્તા એઆઈઆર ૧૯૭૨ એસસી ૨૪૬૬ માં રિપોર્ટ થયેલ શ્રી બરદાકાંત મિશ્રા વિ. શ્રી ભીમસેન દીક્ષિતના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના નિર્ણય પર આધાર રાખીને રજૂઆત કરે છે કે જ્યાં સુધી ઉપલી કોર્ટ દ્વારા સ્ટે ઓર્ડર આપવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, હાલનો ચુકાદો અમલમાં રહે છે અને ઉપલી કોર્ટ દ્વારા રદ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તે બંધનકર્તા પૂર્વદ્રષ્ટાંત (પ્રેસિડન્ટ) તરીકે રહે છે.

૧૦. અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન સિનિયર વકીલ શ્રી શક્તિનાથ મુખરજી રજૂઆત કરે છે કે ઉક્ત ચુકાદો તેની અંતિમતા સુધી પહોંચ્યો નથી કારણ કે તેમાંથી આગળની કાર્યવાહી હવે સુપ્રીમ કોર્ટમાં પેન્ડિંગ છે. શ્રી મુખરજી વધુમાં રજૂઆત કરે છે કે ઉક્ત કંપનીના શેરના ટ્રાન્સફર અંગે સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષ કાર્યવાહી પેન્ડિંગ હોવાને ધ્યાનમાં રાખીને હવે એવું કહી શકાય નહીં કે પ્રત્યુત્તળદાતા કંપની અંતિમ રીતે ખાનગી સંચાલન હેઠળ છે. શ્રી મુખરજીએ ૫૫ સીડબલ્યુએન ૫૦૯ માં રિપોર્ટ થયેલ સત્યનારાયણ પ્રસાદ વિ. ડાયના એન્જિનિયરિંગના કેસમાં અને ૧૯૮૮ (૨) સી ૪૯૧ માં રિપોર્ટ થયેલ જોડિયાક ઇન્વેસ્ટમેન્ટ વિ. દુર્ગા ઇન્વેસ્ટમેન્ટ

ટ્રેડિંગના કેસમાં આ નામદાર કોર્ટના નિર્ણયોનો સંદર્ભ આપ્યો અને તેના પર આધાર રાખ્યો અને રજૂઆત કરી કે અપીલ નિર્ણયની અંતિમતાને નષ્ટ કરે છે.

૧૧. સત્યનારાયણ પ્રસાદ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, આ નામદાર કોર્ટે ખાસ કરીને નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

"અપીલને પાત્ર નિર્ણય અપીલ દાખલ ન થાય ત્યાં સુધી 'અંતિમ' હોઈ શકે છે. પરંતુ એકવાર અપીલ દાખલ થઈ જાય પછી નિર્ણય તેની 'અંતિમતા'નો ગુણધર્મ ગુમાવે છે અને જે એક સમયે રેસ જ્યુડિકાટા હતું તે ફરીથી રેસ સબ જ્યુડિસ (ન્યાયાધીન) બની જાય છે, એટલે કે, ન્યાયિક તપાસ હેઠળની બાબત બની જાય છે. અપીલ નિર્ણયની અંતિમતાને નષ્ટ કરે છે, નીચલી કોર્ટનો હુકમનામું (ડિક્રી) અપીલ કોર્ટના હુકમનામા દ્વારા રદ થાય છે, બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, એકવાર કોઈ બાબતમાં હુકમનામા અથવા આદેશ સામે અપીલ દાખલ કરવામાં આવે પછી તે પેટિંગ બાબત બની જાય છે."

૧૨. ૧૯૮૮ (૨) સીએલજે ૪૯૧ માં રિપોર્ટ થયેલ જોડિયાક ઈન્વેસ્ટમેન્ટ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયમાંથી સંબંધિત ફરો નીચે મુજબ આપેલ છે:

"જે હોય તે હોય, (૧૫) ગોજેર બ્રધર્સ વિ. રતન લાલ સિંહ, એઆઈઆર ૧૯૭૪ એસસી ૧૩૮૦ માં અને તેમાં ઉલ્લેખિત અને આધાર રાખવામાં આવેલા અગાઉના વિવિધ નિર્ણયોમાં સુપ્રીમ કોર્ટના અવલોકનો દર્શાવે છે કે આ કોર્ટની ડિવિઝન બેંચના સત્યનારાયણ પ્રસાદ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયમાં અગાઉ ટાંકવામાં આવેલા અવલોકનો પર વિચારણા કરવાની જરૂર છે. ગોજેર બ્રધર્સ (ઉપરોક્ત) માં એવું દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે એકવાર હુકમનામા સામે અપીલ દાખલ કરવામાં આવે પછી, અપીલ કોર્ટે હુકમનામાની પુષ્ટિ કરવી, સુધારો કરવો અથવા ઉલટાવવું પડશે અને તે અને આ તમામ કેસોમાં અમલી હુકમનામું અપીલ કોર્ટનું હુકમનામું હશે, માત્ર ત્યારે જ નહીં જ્યારે તે હુકમનામાને ઉલટાવે અથવા સુધારે પરંતુ જ્યારે તે તેની

પુષ્ટિ કરે ત્યારે પણ અને અપીલ હેઠળનું હુકમનામું તેની ઓળખ ગુમાવશે અને એવું ભારપૂર્વક કહી શકાય કે ગોજેર બ્રધર્સ (ઉપરોક્ત) માં આ અવલોકનો સત્યનારાયણ પ્રસાદ (ઉપરોક્ત) માં આ કોર્ટના અવલોકનોને નોંધપાત્ર ટેકો આપે છે, પછી હુકમનામામાંથી અપીલ પર હુકમનામા દ્વારા આવરી લેવાયેલી અને નક્કી કરવામાં આવેલી બાબત "પેન્ડિંગ બાબતો" બની જાય છે અને હુકમનામું સ્પષ્ટપણે અપીલના હુકમનામા દ્વારા વિસ્થાપિત થશે, પછી ભલે અપીલનો અંતિમ નિર્ણય ગમે તે રીતે થાય."

૧૩. શ્રી મુખરજીએ (૨૦૦૪) ૨ એસસીસી ૭૪૭ : (એઆઈઆર ૨૦૦૪ એસસી ૧૫૮૬) માં રિપોર્ટ થયેલ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા વિ. વેસ્ટ કોલ પેપર મિલ્સના કેસમાં નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટના તાજેતરના નિર્ણયનો પણ સંદર્ભ આપ્યો હતો. ઉપરોક્ત નિર્ણયમાં સુપ્રીમ કોર્ટે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

"૧૪.ભારતના બંધારણનો અનુચ્છેદ ૧૩૬ આ કોર્ટને એક ખાસ સત્તા આપે છે જેના સંદર્ભમાં કોર્ટ

અથવા ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પસાર કરાયેલા કોઈપણ આદેશ સામે અપીલ થશે. એકવાર સ્પેશિયલ લીવ (વિશેષ પરવાનગી) મંજૂર થઈ જાય અને અપીલ સ્વીકારવામાં આવે, પછી ટ્રિબ્યુનલના ચુકાદાની સત્યતા અથવા અન્ય બાબતો સંપૂર્ણપણે ખુલ્લી થઈ જાય છે. આવી અપીલમાં, કોર્ટ તથ્ય તેમજ કાયદા બંનેના પ્રશ્નોમાં જવાબી હકદાર છે. આવી સ્થિતિમાં, ચુકાદાની સત્યતા જોખમમાં મુકાય છે."

૧૪. શ્રી મુખરજી રજૂઆત કરે છે કે વર્તમાન કેસમાં અપીલ સુપ્રીમ કોર્ટની મોટી બેંચને મોકલવામાં આવી હોવાથી, કલકત્તા હાઈકોર્ટની ડિવિઝન બેંચનો ચુકાદો જોખમમાં છે.

૧૫. ઉપરોક્ત નિર્ણયોને ધ્યાનમાં રાખીને અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે આ કોર્ટના ઉક્ત ચુકાદા સામે સુપ્રીમ કોર્ટમાં અપીલ પેઝિંડગ હોવાને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રત્યુત્તરદાતા જેસોપ એન્ડ કંપનીને શેરના ટ્રાન્સફરની બાબતમાં આ નામદાર કોર્ટની ડિવિઝન બેંચનો ચુકાદો અંતિમ બની શકે નહીં.

૧૬. શ્રી મુખરજી વધુમાં રજૂઆત કરે છે કે વિનિવેશની યોજનાને મંજૂરી આપતો બીઆઈએફઆર નો આદેશ પણ અપીલનો વિષય છે જે એએઆઈએફઆર સમક્ષ પેનિંગ છે. બીઆઈએફઆર દ્વારા મંજૂર કરાયેલી યોજના હેઠળ જેસોપનું ખાનગીકરણ પણ એએઆઈએફઆર સમક્ષ પેનિંગ છે. શ્રી મુખરજી એ પણ રજૂઆત કરે છે કે પ્રક્રિયાત્મક કાયદાને સંચાલિત કરતો એક મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે. શ્રી મુખરજીના જણાવ્યા અનુસાર, મુકદ્દમાના પક્ષકારો તેમના પોતાના એકપક્ષીય પગલાં દ્વારા પેનિંગ કાર્યવાહીને અસર કરી શકતા નથી અને પેનિંગ મુકદ્દમામાં પોતાની જાતને જવાબદારીમાંથી મુક્ત કરી શકતા નથી. શ્રી મુખરજીએ લિસ પેન્ડેન્સ (લિસ પેન્ડેન્સ) ની વિભાવના સાથે વ્યવહાર કરતી મિલકત ટ્રાન્સફર કાયદાની કલમ પર માં રહેલા સિદ્ધાંતનો સંદર્ભ આપ્યો. આ સંબંધમાં શ્રી મુખરજીએ મુદ્દાના મિલકત ટ્રાન્સફર કાયદા, નવમી આવૃત્તિમાંથી નીચેના ફકરાનો સંદર્ભ આપ્યો:

"આ ચુકાદાઓ ટાંકવામાં આવ્યા હતા અને ફૈયાઝ હુસૈન ખાન વિ. પ્રાગ નારાયણ (૧૯૦૭) ૨૯ અલાહાબાદ ૩૮૯ માં પ્રિવી કાઉન્સિલ દ્વારા અનુસરવામાં આવ્યા હતા, જે

ભારતમાં લિસ પેન્ડેન્સ ના સિદ્ધાંત પરનો અગ્રણી કેસ છે. કલકત્તાના એક કેસમાં, જસ્ટિસ મુખરજીએ સ્થાવર મિલકત ટ્રાન્સફર કરવાના કરારોના ચોક્કસ અમલ માટેના દાવાઓ પર આ સિદ્ધાંત લાગુ કરવા અંગે બોલતા કહ્યું હતું કે જો, જ્યારે કોર્ટની હકુમત એકવાર જોડાઈ ગઈ હોય, તો તેને પ્રતિવાદીના હિતના ટ્રાન્સફર દ્વારા દૂર કરી શકાય છે, ત્યાં મુકદ્દમાનો કોઈ અંત રહેશે નહીં અને ન્યાય પરાજીત થશે."

૧૭. અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન સિનિયર વકીલે આ કોર્ટ સમક્ષ ખૂબ જ ભારપૂર્વક વિનંતી કરી કે સિવિલ પ્રોસિજર કોડના ઓર્ડર ૨૨, રૂલ ૧૦ ની જોગવાઈઓ કાર્યવાહી પેન્ડિંગ હોય તે દરમિયાન કોઈપણ હિતના સોંપણી, સર્જન અથવા ઉત્તરાધિકાર (ડેવોલ્યુશન) છતાં મૂળભૂત રીતે ઘડવામાં આવેલી પેન્ડિંગ કાર્યવાહીને ચાલુ રાખવાની મંજૂરી આપે છે.

૧૮. સર આશુતોષ મુખરજીએ ૨૦ સી એલ જે ૧૦૭ માં રિપોર્ટ થયેલ રાય ચરણ મંડલ વિ. નિશ્વ નાથ મંડલના એક પ્રખ્યાત ચુકાદામાં ઠરાવ્યું હતું:

"રાધે કુઅર વિ. અયોધ્યા દાસ માં આ નિયમને માન્યતા આપવામાં આવી હતી કે દાવો તેની શરૂઆતની તારીખે અસ્તિત્વમાં રહેલા દાવવાના કારણ પર તેના તમામ તબક્કાઓમાં ચલાવવો જ જોઈએ. આ અનંદમયી વિ. સીબ ચંદર માં લોર્ડ કિંગ્સ ડાઉનના અવલોકન સાથે સુસંગત છે કે અપીલમાં પ્રશ્ન એ છે કે શું પ્રાથમિક કોર્ટનો નિર્ણય ચુકાદો આપવામાં આવ્યો ત્યારે અસ્તિત્વમાં રહેલા તથ્યો પર સાચો છે, અને તે પછીની કોઈ ઘટના અથવા હિતનું ઉત્તરાધિકાર તે પ્રશ્નને અસર કરી શકશે નહીં, કારણ કે તેમને અસર આપવી, જો ન્યાયની જરૂર હોય તો, તે કોઈ અપીલનું નહીં પરંતુ કોઈ પૂરક કાર્યવાહીનું કાર્ય હશે (પાના નંબર ૧૦૮ પર)."

૧૯. શ્રી શક્તિનાથ મુખરજીએ સ્ટોરી ઓન ઇકિવટી, ૩૭ આવૃત્તિ, પાનું ૧૬૬ માંથી ફક્ત ૪૦૬ નો પાણ સંદર્ભ આપ્યો, જે નીચે મુજબ પુનઃઉત્પાદિત કરવામાં આવ્યો છે:

"સામાન્ય રીતે એ સાચું છે કે કોર્ટનો ચુકાદો માત્ર પક્ષકારો અને પ્રતિનિધિત્વ અથવા એસ્ટેટમાં તેમના સંબંધિતોને જ બાંધે છે. પરંતુ જે વ્યક્તિ દાવો પેન્ડિંગ હોય તે દરમિયાન ખરીદી કરે છે તે વ્યક્તિ સામે થઈ શકતા ચુકાદાથી બંધાયેલો ગણાય છે જેની પાસેથી તે ટાઈટલ મેળવે છે. મુકદ્દમો લડતા પક્ષકારોને આ રીતે મેળવેલા ટાઈટલની કોઈ નોંધ લેવામાંથી મુક્તિ આપવામાં આવે છે; અને આવા ખરીદદારને દાવામાં પક્ષકાર બનાવવાની જરૂર નથી. જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારની નોટિસ વિના વાસ્તવિક અને ન્યાયી ખરીદી હોય, ત્યાં નિયમ ખૂબ જ સખત રીતે કામ કરી શકે છે. પરંતુ તે એક મહાન જાહેર નીતિ પર આધારિત નિયમ છે; કારણ કે અન્યથા, દાવો પેન્ડિંગ હોય તે દરમિયાન કરાયેલા હસ્તાંતરણો તેના સમગ્ર હેતુને નિષ્ફળ બનાવી શકે છે, અને મુકદ્દમાનો કોઈ અંત આવશે નહીં. અને આથી કાનૂની સૂત્ર ઉદ્ભવે છે, પેન્ડેન્ટે લાઈટ, નિહિલ ઈનોવેચર; જેની અસર ટ્રાન્સફરને રદ કરવાની નથી, પરંતુ તેને મુકદ્દમામાં પક્ષકારોના અધિકારોને અધીન બનાવવાની છે." (પાના નંબર ૧૬૬ પર પેરા ૪૦૬ પર).

૨૦. અપીલકર્તા વતી આ કોર્ટ સમક્ષ એવી પણ રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે સંસ્થાની તારીખે ગ્રાહ્ય હોય તેવી કાર્યવાહી કાયદાના ફેરફારના કારણે અગ્રાહ્ય બનતી નથી જો કે આવો ફેરફાર સ્પષ્ટપણે તેને અગ્રાહ્ય ન બનાવે અને તેવી જ રીતે તેની સંસ્થાની તારીખે અગ્રાહ્ય હોય તેવી કાર્યવાહી કાયદાના પાછળથી થયેલા ફેરફારના કારણે ગ્રાહ્ય બની શકતી નથી જો કે કાયદો સ્પષ્ટપણે આવા પરિણામો માટે જોગવાઈ ન કરે.

૨૧. શ્રી મુખરજી રજૂઆત કરે છે કે બીઆઈએફઆર સમક્ષ પણ ઉક્ત અપીલકર્તાઓએ તેમની ફરિયાદો રજૂ કરી હતી અને બીઆઈએફઆર એ અપીલકર્તાઓને યોગ્ય ફોર્મ પર રાહત મેળવવા માટે પરવાનગી આપી હતી. અપીલકર્તાઓ વતી એવી પણ રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે VRS યોજના ભારત સરકારના કહેવાથી રજૂ કરવામાં આવી હતી અને ઉક્ત યોજના ભારત સરકાર દ્વારા નાણાકીય રીતે પોષિત પણ કરવામાં આવી હતી. શ્રી મુખરજી વધુમાં રજૂઆત કરે છે કે અહીંના અપીલકર્તાઓ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા પાસેથી અને પ્રત્યુત્તળદાતા કંપની પાસેથી પણ રાહતનો દાવો કરી રહ્યા છે જે ઓછામાં ઓછું વર્તમાન અપીલ દાખલ કરવાના સમયે ઉક્ત યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયાની એજન્સી હતી.

અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન સિનિયર વકીલ રજૂઆત કરે છે કે યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને પ્રત્યુત્તળદાતા કંપની માટે એવી કોઈ યોજના બનાવવાનું ખુદ્દું નથી જે તેમને પેનિંગ અપીલમાં જવાબદારીમાંથી મુક્ત કરશે. શ્રી મુખરજી એ પણ રજૂઆત કરે છે કે સ્વૈરિછક નિવૃત્તિ યોજના હેઠળ, એક્સ ગ્રેસિયા રકમ હંમેશા ભારત સરકાર દ્વારા ચૂકવવામાં આવી છે.

૨૨. શ્રી મુખરજીના જણાવ્યા અનુસાર, અહીંના અપીલકર્તાઓએ માત્ર સુધારેલા પગાર ધોરણના આધારે એક્સ ગ્રેસિયા ચુકવણીની પુનઃગણતરીનો દાવો કર્યો છે જે પ્રત્યુત્તળદાતા જેસોપ એન્ડ કંપનીમાં ૦૧/૦૧/૧૯૯૨ થી અમલમાં મુકવામાં આવ્યો હતો. શ્રી મુખરજી એ પણ રજૂઆત કરે છે કે હાલની નીતિ મુજબ ભારત સરકાર દ્વારા સ્વૈરિછક નિવૃત્ત થનારાઓને એક્સ ગ્રેસિયા ચુકવણી કરવામાં આવે છે. અપીલકર્તાઓ વતી ખાસ કરીને રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે ભારત સરકારના ભારે ઉદ્યોગ વિભાગે સમયાંતરે PSEs ના સ્વૈરિછક નિવૃત્ત અધિકારીઓને પગાર સુધારણાના સંબંધમાં વિવિધ લાભો લંબાવતા આદેશો બહાર પાડ્યા છે અને આ સંદર્ભમાં ભારે ઉદ્યોગ અને જાહેર સાહસ

વિભાગ, ભારત સરકાર દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા ૦૮/૧૨/૨૦૦૦ ના ઓફિસ મેમોરેન્ડમનો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો છે જેમાં સ્પષ્ટપણે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે એક્સ ગ્રેસિયાની સુધારેલા પગાર ધોરણના આધારે પુનઃગણતરી કરવામાં આવશે અને સ્વૈચ્છિક અલગતા પછી પણ તફાવતની રકમ એક્સ ગ્રેસિયાના એરિયર્સ (ચડત રકમ) તરીકે ચૂકવવામાં આવશે. અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલ રજૂઆત કરે છે કે અહીંના અપીલકર્તાઓ ૧૯૯૨ ના સુધારેલા ધોરણમાં એક્સ ગ્રેસિયાની પુનઃગણતરી કરવા અને ૦૮/૧૨/૨૦૦૦ ના ઉપરોક્ત ઓફિસ મેમોરેન્ડમના સંદર્ભમાં તફાવતની રકમ મેળવવા માટે હકદાર છે કારણ કે અહીંના અપીલકર્તાઓના સ્વૈચ્છિક અલગતા પછી જેસોપ એન્ડ કંપનીના સંબંધમાં પગાર સુધારણા મંજૂર અને અમલમાં મુકવામાં આવી ચૂકી છે. અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલ વધુમાં રજૂઆત કરે છે કે અહીંના અપીલકર્તાઓને ૧૯૯૨ ના પગાર સુધારણાના લાભો નકારી શકાય નહીં કારણ કે ઉક્ત અપીલકર્તાઓ તે સમયે સેવા આપતા હતા.

૨૩. ભારત સરકારનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા વિદ્વાન વકીલ શ્રી દિનેશ રોયે પ્રત્યુત્તળદાતા-કંપની વતી શ્રી ગુપ્તા દ્વારા રજૂ કરાયેલી દલીલોને અપનાવી હતી.

૨૪. પક્ષકારોની પરસ્પર રજૂઆતોને ધ્યાનમાં રાખીને અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે અપીલકર્તાઓ/રિટ અરજદારોને ફિટમેન્ટ લાભો અને એક્સ ગ્રેસિયા અને/અથવા અન્ય અનુરૂપ ટર્મિનલ લાભો તેમજ ૦૧/૦૧/૧૯૯૨ થી સુધારેલા પગાર ધોરણના આધારે પગારના એરિયર્સ મેળવવાના અધિકાર અથવા ઉક્ત અપીલકર્તાઓને એરિયર્સની બાકી લેણી રકમ ચૂકવવા માટે પ્રત્યુત્તળદાતા કંપનીના વર્તમાન સંચાલનની જવાબદારી સંબંધિત મુદ્દાઓ પર આ અપીલની ગ્રાહ્યતા અંગેના પ્રાથમિક વાંધાનો નિર્ણય કરવા માટે આ તબક્કે નિર્ણય લેવાની જરૂર નથી. તે વિવાદસ્પદ નથી કે જે તારીખે રિટ અરજી કરવામાં આવી હતી એટલે કે ઓગસ્ટ, ૨૦૦૧ માં, તેમજ વિદ્વાન સિંગલ જજ દ્વારા રિટ અરજી ફગાવી દેવામાં આવી હતી તે તારીખે એટલે કે ૦૯/૦૪/૨૦૦૨ ના રોજ, અને વર્તમાન અપીલ દાખલ કરવાની તારીખે, જેસોપ એન્ડ કંપની નિઃશંકપણે જાહેર ક્ષેત્રનું સાહસ હતું.

વધુમાં, એ પણ રેકૉર્ડ પર છે કે જેસોપ એન્ડ કંપની પાલ્મિન્ટના કાયદા દ્વારા તેના રાષ્ટ્રીયકરણના પરિણામે જાહેર ક્ષેત્રનું સાહસ બન્યું હતું અને તેનું ખાનગીકરણ કારોબારી નિર્ણયના આધારે શેરમાં વિનિવેશ દ્વારા લાવવામાં આવ્યું હતું. ઉપરોક્ત ખાનગીકરણની યોગ્યતા અને કાયદેસરતા એ નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટની મોટી બેંચ સમક્ષ હાલમાં પેન્ડિંગ કાર્યવાહીનો વિષય છે.

૨૫. જે અપીલ તેની શરૂઆતના સમયે માન્ય હતી તે પાછળથી કાયદો ઘડવામાં આવ્યો હોય તો પણ અમાન્ય બની શકે નહીં જો કે તેને ભૂતકાળની અસર આપવામા ન આવે. સિવિલ પ્રોસિજર કોડના ઓર્ડર ૨૨, રૂલ ૧૦ ની જોગવાઈઓ આ સંદર્ભમાં ખૂબ જ લાગુ પડે છે. સિવિલ પ્રોસિજર કોડના ઓર્ડર ૨૨, રૂલ ૧૦ ની ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ નીચે મુજબ દર્શાવેલ છે:

"O. ૨૨, આર. ૧૦. દાવામાં અંતિમ આદેશ પહેલાં ટ્રાન્સફરના કિસ્સામાં પ્રક્રિયા. –

(૧) દાવો પેન્ડિંગ હોય તે દરમિયાન સોંપણી, સર્જન અથવા કોઈપણ હિતના ઉત્તરાધિકારના અન્ય કિસ્સાઓમાં, દાવો, કોર્ટની મંજૂરીથી, જે વ્યક્તિ પાસે

અથવા જેની પર આપું હિત આવ્યું છે અથવા સોંપાયું છે તેના દ્વારા અથવા તેની સામે ચાલુ રાખી શકાય છે.

(૨) અપીલ પેન્ડિંગ હોય તે દરમિયાન હુકમનામાનું જમીકરણ એવું હિત ગણાશે જે આવી જમી મેળવનાર વ્યક્તિને સબ-રૂલ (૧) નો લાભ મેળવવા માટે હકદાર બનાવે છે".

૨૬. તેથી, વર્તમાન અપીલ પેન્ડિંગ હોય તે દરમિયાન અપીલકર્તાને કેવી રીતે બિન-યોગ્ય કરી શકાય તે અમને સમજાતું નથી. ૧૯૮૮ (૨) સીએલજે ૪૯૧ માં રિપોર્ટ થયેલ જોડિયાક ઇન્વેસ્ટમેન્ટ વિ. દુર્ગા ઇન્વેસ્ટમેન્ટ ટ્રેડિંગ એન્ડ કો. અને અન્યના કેસમાં આ કોર્ટે ઠરાવ્યું હતું:

"૧૩. અપીલકર્તાઓ માટે હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી મુખરજીએ ખૂબ જ ભારપૂર્વક વિનંતી કરી છે કે જ્યારે ભાડૂઆત સામેનો હુકમનામું તેને ભાડૂઆત તરીકેના તેના હોદ્દાથી વંચિત કરશે, ત્યારે આવો હુકમનામું અંતિમ હોવો જોઈએ અને એકવાર અપીલ દાખલ થઈ જાય અને આવા હુકમનામા સામે પેન્ડિંગ હોય, તો હુકમનામું અપીલ

પેઢિંગ હોય તે દરમિયાન તેના અંતિમ સ્વરૂપથી વંચિત થઈ જશે અને તેથી, અપીલ પેઢિંગ હોય તે દરમિયાન, ભાડૂઆતને ભાડૂઆત બનતા બંધ કરી શકશે નહીં. શ્રી મુખરજીએ (૧૦) સત્યનારાયણ પ્રસાદ વિ. ડાયના એન્જિનિયરિંગ, ૫૫ CWN ૫૦૯ થી ૫૧૪ માં આ કોર્ટની ડિવિઝન બેંચના નિર્ણયમાં નીચેના અવલોકનો પર સૌથી વધુ આધાર રાખ્યો છે:—

'અપીલને પાત્ર નિર્ણય અપીલ દાખલ ન થાય ત્યાં સુધી 'અંતિમ' હોઈ શકે છે. પરંતુ એકવાર અપીલ દાખલ થઈ જાય પછી નિર્ણય તેની 'અંતિમતા'નો ગુણધર્મ ગુમાવે છે અને જે એક સમયે રેસ જ્યુડિકાટા હતું તે ફરીથી રેસ સબ જ્યુડિસ બની જાય છે, એટલે કે, ન્યાયિક તપાસ હેઠળની બાબત બની જાય છે. અપીલ નિર્ણયની અંતિમતાને નષ્ટ કરે છે, નીચલી કોર્ટનો હુકમનામું અપીલ કોર્ટના હુકમનામા દ્વારા વિસ્થાપિત થાય છે બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, એકવાર કોઈ બાબતમાં હુકમનામા અથવા આદેશ સામે

અપીલ દાખલ કરવામાં આવે પછી, તે પેન્ડિંગ બાબત બની જાય છે.'"

૨૭. વર્તમાન કેસમાં, અમને જાણવા મળે છે કે પ્રત્યુત્તરદાતા કંપનીનો હોદ્દો વર્તમાન અપીલ દાખલ કરવાની તારીખે ઓછામાં ઓછો પબ્લિક સેક્ટર એન્ટરપ્રાઇઝ હતો અને તેથી, ખાનગી વ્યક્તિઓની તરફેણમાં તેના શેર ટ્રાન્સફર કરીને કંપનીના ખાનગીકરણના કારણે પ્રત્યુત્તરદાતા ભારત સરકારના પાછળથી લેવાયેલા નિર્ણયને કારણે ઉક્ત અપીલ અમાન્ય બની શકે નહીં. પ્રત્યુત્તરદાતા ભારત સરકાર અથવા પ્રત્યુત્તરદાતા કંપની તેના પાછળથી લેવાયેલા પગલા દ્વારા પેન્ડિંગ અપીલને નિષ્ફળ બનાવી શકે નહીં.

૨૮. રાય ચરણ મંડલ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, સર આશુતોષ મુખરજીએ, ડિવિઝન બેંચ માટે બોલતા, ખાસ કરીને ઠરાવ્યું હતું:

"હિતમાં ઉત્તરાધિકારી, જો તે ઈચ્છે તો, ઓર્ડર ૨૨, ૩૯ ૧૦ હેઠળ કોર્ટની મંજૂરી મેળવી શકે છે; પરંતુ જો તે તેમ ન કરે, તો મૂળ વાદીઓ દાવો ચાલુ રાખવા માટે હકદાર છે, અને તેમના ઉત્તરાધિકારી મુકદ્દમાના પરિણામથી બંધાયેલા રહેશે."

૨૯. (૨૦૦૫) ૨ S C C ૨૬૨ : (એઆઈઆર ૨૦૦૫ એસસી ૯૮૦) માં રિપોર્ટ થયેલ કપીલા હિંગોરાણી વિ. બિહાર રાજ્યના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે સરકારી કંપનીઓના કર્મચારીઓના અધિકારોનું ઉલ્લંઘન ન થાય તે જોવાની રાજ્યની વધારાની ફરજ છે. ઉપરોક્ત નિર્ણયનો સંબંધિત ફકરો નીચે મુજબ આપેલ છે:

"૨૨. આ કોર્ટે "કોર્પોરેટ વેઇલ ઊંચકવા" ના સિદ્ધાંત પર વધુ આધાર રાખીને અવલોકન કર્યું:

"૩૦. સરકારી કંપનીઓ/જાહેર ક્ષેત્રના સાહસો 'રાજ્ય' હોવાને કારણે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ ના સંદર્ભમાં તમામ વ્યક્તિઓના જીવન અને સ્વતંત્રતાનો આદર કરવા બંધારણીય રીતે જવાબદાર રહેશે. તેથી, તેમણે તેમના પોતાના કર્મચારીઓના કિસ્સામાં એવું કરવું જ જોઈએ. બિહાર રાજ્ય સરકાર તમામ હેતુઓ માટે એકમાત્ર શેરધારક છે. જો કાયદામાં, કંપનીના દેવાદારો પ્રત્યે તેની જવાબદારી તેના દ્વારા ધારણ કરાયેલા શેર સુધી મર્યાદિત

હોઈ શકે છે પરંતુ સરકારી કંપનીઓ પર તે જે ઊંડો અને વ્યાપક નિયંત્રણ ધરાવે છે તેને ધ્યાનમાં રાખીને; માનવ અધિકારો અને/અથવા નાગરિકના જીવન અને સ્વતંત્રતાના અધિકારોના અમલીકરણની બાબતમાં, આવી કોર્પોરેશનોના કર્મચારીઓના અધિકારોનું ઉલ્લંઘન ન થાય તે જોવાની રાજ્યની વધારાની ફરજ પણ છે"

૩૦. શેરના વિનિવેશ પહેલાં, જેસોપ એન્ડ કંપની નિઃશંકપણે, સરકારી કંપની હતી અને તેથી, ભારત સરકાર ઉક્ત સરકારી કંપનીના કર્મચારીઓના અધિકારોનું કોઈ પણ રીતે ઉલ્લંઘન ન થાય તે જોવાની જવાબદારી હેઠળ હતી. જો કે, ભારત સરકારે અપીલ પેટિંગ હોય તે દરમિયાન શેરના વિનિવેશની મંજૂરી આપી હતી અને ખાનગી વ્યક્તિની તરફેણમાં શેરનું આવું ટ્રાન્સફર સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષ પડકારનો વિષય છે. ભારત સરકારે અપીલ પેટિંગ હોય તે દરમિયાન પ્રત્યુત્તરદાતા કંપનીના શેરના ટ્રાન્સફરની પરવાનગી આપી હોવાથી, તે ઉક્ત ભારત સરકારના સક્ષમ સત્તાધિકારી દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા અગાઉના પરિપત્રો અથવા આદેશોના આધારે લાભો મેળવવા માટેના કર્મચારીઓના અધિકારોનું રક્ષણ કરવાની તેની જવાબદારીમાંથી છટકી શકે નહીં.

૩૧. એઆઈઆર ૧૯૫૬ એસસી ૨૧૩ માં રિપોર્ટ થયેલ રાજમુંદરી ઇલેક્ટ્રિક સપ્લાય કોર્પોરેશન લિમિટેડ વિ. એ. નાગેશ્વર રાવ અને અન્યના કેસમાં, નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટે એ દલીલને ફગાવી દીધી હતી કે અરજી દાખલ કર્યા પછીની ઘટનાઓના કારણે, અરજી હવે નીચેના શબ્દો સાથે ગ્રાહ્ય રહેતી નથી:

"..... અરજીની માન્યતા તેની રજૂઆતના સમયે હતી તેવા તથ્યો પર નક્કી થવી જોઈએ, અને જે અરજી રજૂ કરવામાં આવી ત્યારે માન્ય હતી તે, કાયદામાં તે મુજબની જોગવાઈના અભાવે, તેની રજૂઆત પછીની ઘટનાઓના કારણે ગ્રાહ્ય બનતી બંધ થઈ શકતી નથી....."

૩૨. રિટ અરજી દાખલ કરવામાં આવી ત્યારે તે ગ્રાહ્ય ન હતી તેવો કોઈનો કેસ નથી. રિટ અરજી દાખલ કરવા માટેનું કારણ એવા સમયે સ્પષ્ટ થયું હતું જ્યારે પ્રત્યુત્તરદાતા સત્તાધિકારી, સ્વીકાર્યપણે, રિટ હકુમતને આધીન હતા. ઉક્ત કારણ રિટ અરજદારોને રિટ કાર્યવાહીમાં તેમની ફરિયાદોનો ન્યાય મેળવવા માટે એક ન્યાયિક અધિકાર આપે છે. કોઈ પણ એવો દાવો કરી શકે નહીં કે

રિટ અરજદારોએ પોતાના વત નથી વર્તમાન પરિસ્થિતિ ઊભી કરી છે. પરિસ્થિતિઓમાં ફેરફાર અરજદારોને આભારી નથી.

૩૩. ઉપરોક્ત કારણોસર, અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે વર્તમાન અપીલ ખૂબ જ ગ્રાહ્ય છે અને પ્રત્યુત્તરદાતા કંપની વતી ઉઠાવવામાં આવેલો પ્રાથમિક વાંધો કાયદાની નજરમાં ટકી શકે તેમ નથી. તેથી, પ્રત્યુત્તરદાતા કંપની દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલી આ અપીલની ગ્રાહ્યતા અંગેનો ઉક્ત પ્રાથમિક વાંધો ફગાવી દેવામાં આવે છે.

૩૪. અપીલમાં ઉઠાવવામાં આવેલા અન્ય મુદ્દાઓનો ગુણદોષ પર ન્યાય નિર્ણય કરવા માટે અપીલને હવે આગળની સુનાવણી માટે સૂચિબદ્ધ કરવા દો.

૩૫. પક્ષકારોના વિદ્વાન એડવોકેટોને સામાન્ય બાંહેધરી પર
આ ચુકાદા અને આદેશની તાકીદની પ્રમાણિત નકલ, જો
અરજી કરવામાં આવે તો, આપવા દો.”

૩૨.

આમ, કલકત્તા હાઈકોર્ટની ડિવિઝન બેંચે, અપીલ ગ્રાહ્ય હોવાનું ઠરાવતી
વખતે, નીચેના પાસાઓને ધ્યાનમાં લીધા:

(૧) રિટ અરજી દાખલ કરવાની તારીખે તેમજ વિદ્વાન સિંગલ જજ
દ્વારા રિટ અરજી ફગાવી દેવામાં આવી તે તારીખે અને અપીલ
દાખલ કરવાની તારીખે પણ, જેસોપ એન્ડ કંપની, નિ:શંકપણે,
જાહેર ક્ષેત્રનું સાહસ હતું.

(૨) જેસોપ એન્ડ કંપની પાર્લામેન્ટના કાયદા દ્વારા તેના
રાષ્ટ્રીયકરણના પરિણામે જાહેર ક્ષેત્રનું સાહસ બન્યું હતું અને તેનું
ખાનગીકરણ કારોબારી નિર્ણયના આધારે શેરમાં વિનિવેશ દ્વારા
લાવવામાં આવ્યું હતું.

(૩) ઉપરોક્ત ખાનગીકરણની યોગ્યતા અને કાયદેસરતા સુપ્રીમ કોર્ટની મોટી બેંચ સમક્ષ પેનિંગ કાર્યવાહીનો વિષય હતો.

(૪) પ્રત્યુત્તરદાતા કંપનીનો હોદ્દો ઓછામાં ઓછો અપીલ દાખલ કરવાની તારીખે જાહેર ક્ષેત્રનું સાહસ હતો.

(૫) સિવિલ પ્રોસિજર કોડના ઓર્ડર ૨૨ રૂલ ૧૦ ની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે. રિટ અરજી દાખલ કરવા માટેનું કારણ એવા સમયે સ્પષ્ટ થયું હતું જ્યારે પ્રત્યુત્તરદાતા સત્તાધિકારી, નિઃશંકપણે, રિટ હકુમતને આધીન હતા.

(૬) ઉક્ત કેસના કારણે રિટ અરજદારોને રિટ કાર્યવાહીમાં તેમની ફરિયાદોનો ન્યાય મેળવવા માટે એક ન્યાયિક અધિકાર મળ્યો હતો.

(૭) રિટ અરજદારોએ પોતાના વતનથી આ પરિસ્થિતિ ઊભી કરી ન હતી અને તેથી, પરિસ્થિતિઓમાં ફેરફાર રિટ અરજદારોને આભારી હોઈ શકે નહીં.

કલકત્તા હાઈકોર્ટની ડિવિઝન બેંચ દ્વારા સમજાવ્યા મુજબનું વિધાન જો હાથ પરના કેસમાં લાગુ કરવામાં આવે તો, કદાચ, રિટ અરજી ગ્રાહ્ય કહી શકાય તેમાં કોઈ શંકા નથી. જો કે, કેટલાક વિશિષ્ટ લક્ષણો છે, જે, મારા મતે, મહત્વપૂર્ણ છે કારણ કે તે બાબતના મૂળ સુધી જાય છે. પ્રથમ, કલકત્તા હાઈકોર્ટ સમક્ષના કેસમાં જ્યારે રિટ અરજી ફગાવી દેવામાં આવી હતી તે સમયે પણ કંપની જાહેર ક્ષેત્રનું સાહસ હતી; બીજું, અપીલ દાખલ કરવામાં આવી ત્યારે પણ તે જાહેર ક્ષેત્રનું સાહસ હતું; અને ત્રીજું અને સૌથી મહત્વપૂર્ણ, ખાનગીકરણની યોગ્યતા અને કાયદેસરતા અંગેનો મુદ્દો સુપ્રીમ કોર્ટની મોટી બેંચ સમક્ષ પેન્ડિંગ હતો.

૪૧ હું એ તથ્યની પણ નોંધ લઉં છું કે કલકત્તા હાઈકોર્ટની ડિવિઝન બેંચના નિર્ણયને સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષ અપીલમાં આગળ લઈ જવામાં આવ્યો હતો. લીવ ટુ અપીલ (સિવિલ) નંબર ૧૫૨૫૨/૨૦૦૭ ની સ્પેશિયલ લીવ અરજી ૦૭/૦૧/૨૦૦૮ ના આદેશ દ્વારા ફગાવી દેવામાં આવી હતી.

૪૨ ઉપરોક્ત સંદર્ભમાં, હું જણાવી શકું છું કે આ એકસ્થાપિત કાયદો છે કે અપીલ માટેની સ્પેશિયલ લીવ નકારતો આદેશ બિન-બોલતો આદેશ અથવા

બોલતો આદેશ હોઈ શકે છે. કોઈપણ કિસ્સામાં, તે 'વિલીનીકરણના સિદ્ધાંત'ને આકર્ષિત કરતું નથી. અપીલ માટેની સ્પેશિયલ લીવ નકારતો આદેશ પડકાર હેઠળના આદેશના સ્થાને બદલાતો નથી. તેનો માત્ર એટલો જ અર્થ એ થાય છે કે સુપ્રીમ કોર્ટ અપીલ દાખલ કરવાની પરવાનગી આપવા માટે તેની વિવેકબુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવા ઈચ્છતી નથી.

જુઝ હાથ પરના કેસમાં, રિટ અરજી અંતિમ સુનાવણી માટે લેવામાં આવે તે પહેલાં, આઈ.પી.સી.એલ.નો હોદ્દો બદલાઈ ગયો. આઈ.પી.સી.એલ.જે એક સમયે જાહેર ક્ષેત્રનું સાહસ હતું તે હવે અસ્તિત્વમાં નથી, તેને રિલાયન્સ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ દ્વારા હસ્તગત કરવામાં આવ્યું છે. કોઈપણ સમયે, રિલાયન્સ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ સાથે આઈ.પી.સી.એલ.ના એકીકરણની કાયદેસરતા અને માન્યતા કોઈપણ કોર્ટ સમક્ષ ઊભી થઈ નથી. આવી પરિસ્થિતિઓમાં, સિવિલ પ્રોસિજર કોડના ઓર્ડર ૨૨ રૂલ ૧૦ ની જોગવાઈઓને લાગુ કરીને પણ આ રિટ અરજી ગ્રાહ્ય છે તેમ માનવું મને અત્યંત મુશ્કેલ લાગે છે. આખરે, આખો મુદ્દો એ વાત પર આવે છે કે ખાનગી સંસ્થા સામે રિટ કેવી રીતે જારી કરી શકાય.

૪૪ આ તબક્કે, મને બેગ રાજ સિંહ વિ. યુ.પી. રાજ્ય અને અન્ય [જેટી ૨૦૦૨ (૧૦) એસસી ૪૧૭] ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના નિર્ણયને જોવા દો. ફક્ત ૬ માં સમાવિષ્ટ સુપ્રીમ કોર્ટના અવલોકનો સુસંગત છે. તે નીચે મુજબ મેળવવામાં આવ્યા છે:

“... મુકદ્દમાનો સામાન્ય નિયમ એ છે કે પક્ષકારોના અધિકારો મુકદ્દમાની શરૂઆતની તારીખે સ્પષ્ટ થાય છે અને રાહતનો અધિકાર એ તારીખના સંદર્ભ દ્વારા નક્કી થવો જોઈએ જે તારીખે અરજદારે કોર્ટના દ્વારા ખખડાવ્યા હતા. એક અરજદાર, કાયદામાં રાહત માટે હકદાર હોવા છતાં, પાછળથી અથવા વચ્ચે બનતી ઘટનાઓના કારણે સમતા (ઈક્વિટી) માં રાહત નકારી શકાય છે, એટલે કે મુકદ્દમાની શરૂઆત અને નિર્ણયની તારીખ વચ્ચેની ઘટનાઓ. જે રાહત માટે અરજદાર હકદાર હોવાનું માનવામાં આવે છે તે સમય વીતી જવાને કારણે નિર્રથક બની ગઈ હોઈ શકે છે અથવા કાયદામાં ફેરફાર દ્વારા આપવા માટે અસમર્થ બની ગઈ હોઈ શકે છે. એવી અન્ય પરિસ્થિતિઓ હોઈ શકે છે જે ચુકાદાની તારીખે ઈક્વિટી સામે સરખામણી કરવામાં આવતા અસમાનતાના કારણે અરજદારને પ્રત્યુત્તરદાતાઓ પર કોઈ પણ રાહત આપવાનું અન્યાયી બનાવે છે. તૃતીય પક્ષના હિતોનું સર્જન થયું હોઈ શકે છે

અથવા દાવેદારને રાહત આપવાના કારણે વચ્ચે બનતી ઘટનાઓના કારણે અન્યાયી લાભ થઈ શકે છે. અન્યથા ન્યાયિક અથવા અર્ધ-ન્યાયિક ફોરમમાં કાર્યવાહી ચલાવવામાં ગુમાવેલા સમયના કારણે અને અરજદારના કોઈ વાંક વગર રાહત માત્ર નકારી શકાય નહીં. વાદી અથવા અરજદાર રાહતના અધિકાર માટે હકદાર જણાયા પછી, કોર્ટ સામાન્ય નિયમ તરીકે સફળ પક્ષને તે જ સ્થિતિમાં મૂકવાનો પ્રયાસ કરશે જેમાં તે હોત જો તેની સામે થયેલો અન્યાય થયો ન હોત..."

જપ રાજેશ ડી. દરબાર અને અન્ય વિ. નરસિંહરાવ કૃષ્ણાજી કુલકર્ણી અને અન્ય [(૨૦૦૩) ૭ એસસીસી ૨૧૯] માં, સુપ્રીમ કોર્ટે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

"પાછળથી બનતી ઘટનાઓની અસર હવે સ્પષ્ટ થઈ શકે છે. પ્રથમ, દાવવાના અધિકાર પર તેની અસર, બીજું, રાહતના સ્વરૂપ પર અને ત્રીજું, મૂળભૂત અધિકારો બનાવવા કે નષ્ટ કરવા માટે તેના મહત્વ પર. જ્યાં રાહતનું સ્વરૂપ, જે મૂળ રૂપે માંગવામાં આવ્યું હતું, તે અપ્રચલિત અથવા બિનઉપયોગી બની ગયું છે અથવા દાવા પછી અથવા અપીલના તબક્કા દરમિયાન પણ

થયેલા વિકાસના કારણે રાહતનું નવું સ્વરૂપ વધુ અસરકારક બનશે, તો અદ્યતન તથ્યોના પ્રકાશમાં રાહતને મોલ્ડ કરવી, બદલવી અથવા નવું રૂપ આપવું એ વાજબી છે. કેસ દરમિયાન પાછળથી બનતી ઘટનાઓ તે જ મુકદ્દમામાં અમલમાં મૂકી શકાય તેવા મૂળભૂત અધિકારોનું ગઠન કરી શકતી નથી સિવાય કે સાંકડી શ્રેણીમાં (પાછળથી દર્શાવ્યા મુજબ) પરંતુ રાહતોને મોલ્ડ કરવા માટે ઈક્વિટેબલ હકુમતને પ્રભાવિત કરી શકે છે. તેનાથી વિપરીત, જ્યાં પક્ષકારમાં અધિકારો અગાઉથી જ નિહિત થઈ ગયા છે, તેમને પાછળથી બનતી ઘટનાઓ દ્વારા શૂન્ય અથવા નકારી શકાય નહીં સિવાય કે કાયદામાં ફેરફાર થાય અને તેને કોઈપણ તબક્કે લાગુ કરવામાં આવે. **લક્ષ્મૈશ્વર પ્રસાદ શુક્લ વિ. કેશ્વર લાલ ચૌધરી, એઆઈઆર ૧૯૪૧ એફસી ૫** આ શ્રેણીમાં આવે છે. ન્યાયની અદાલતો, જ્યારે કેસની મજબૂત ઈક્વિટી તેમને ફરજ પાડે છે, ત્યારે અનુકૂળ પરિસ્થિતિઓમાં તેમને ન્યાયી રીતે સુસંગત બનાવવા માટે રાહતોને આકાર આપી શકે છે – અધિકારો નકારી શકતી નથી. જ્યાં રાહત વિવેકાધીન હોય, ત્યાં કોર્ટ અસત્ય ટાળવા માટે આ હકુમતનો ઉપયોગ કરી શકે છે. તેવી જ રીતે, જ્યાં ઉપાયનો અધિકાર, કાયદા હેઠળ જ, અંતિમ રાહત આપવાના

સમયે કેટલાક મૂળભૂત તથ્યોની હાજરી અથવા ગેરહાજરી પર આધાર રાખે છે, કોર્ટ, અપીલમાં પણ, મૂળભૂત અસર ધરાવતા આવા આકસ્મિક તથ્યોની નોંધ લઈ શકે છે. પાસુપુલેટી વેંકટેશ્વરલુ વિ. મોટર એન્ડ જનરલ ટ્રેડર્સ, એઆઈઆર ૧૯૭૫ એસસી ૧૪૦૯ માં આ કોર્ટનો ચુકાદો તેના વૈધાનિક સેટિંગમાં વાંચતા, આ શ્રેણીમાં આવે છે. જ્યાં દાવાનું કારણ અપૂર્ણ હોય પરંતુ પાછળથી બનતી ઘટનાઓએ ક્ષતિ પૂરી કરી હોય, ત્યાં કોર્ટ, મુકદ્દમાના બહુલતા ટાળવા માટે, સુધારાની પરવાનગી આપી શકે છે અને કાર્યવાહી ચાલુ રાખી શકે છે, જો કે બીજી તરફ કોઈ પૂર્વગ્રહ ન થાય. આ બધું માત્ર અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિઓમાં જ કરવામાં આવે છે અને જો કાયદો, જેના પર કાનૂની કાર્યવાહી આધારિત છે, તેની યોજના દ્વારા અથવા અન્યથા, દાવાના કારણ અથવા રાહતમાં આવા ફેરફારને રોકે છે તો તે કરી શકાતું નથી. કોર્ટની પ્રાથમિક ચિંતા કાયદાના ન્યાયનો અમલ કરવાની છે. કાયદાના આધારે નિહિત થયેલા અધિકારોને આ ઈક્વિટેબલ સિદ્ધાંત દ્વારા વંચિત કરી શકાતા નથી (જુઓ વી.પી. આર.વી. ચોકાલિંગમ ચેટ્ટી વિ. સીથાઈ આચી એઆઈઆર ૧૯૨૭ પીસી ૨૫૨)."

૪૬ કાનૂની વારસદારો દ્વારા શેષમ્બલ (મૃત) વિ. મેસર્સ ચેલુર કોર્પોરેશન, ચેલુર બિલ્ડિંગ અને અન્ય [એઆઈઆર ૨૦૧૦ એસસી ૧૫૨૧(૧)] માં, સુપ્રીમ કોર્ટે કેરળ બિલ્ડિંગ્સ (લીઝ એન્ડ રેન્ટ કંટ્રોલ) એક્ટ (૧૯૬૫ નો ૨) હેઠળ ઉદ્ભવતી અપીલ સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

".. જ્યારે એ સાચું છે કે રાહતનો અધિકાર દાવો અથવા કાનૂની કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી હતી તે તારીખના સંદર્ભ દ્વારા નક્કી થવો જોઈએ, તેટલું જ સાચું છે કે જો દાવો દાખલ કર્યા પછી, પક્ષકાર દ્વારા દાવો કરાયેલા રાહતના અધિકાર પર અસર કરતા કેટલાક વિકાસ થાય છે, તો આવી પાછળથી બનતી ઘટનાઓને વિચારણામાંથી બહાર રાખી શકાતી નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં કોર્ટ પાસેથી જે અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે તે એ છે કે પક્ષકાર દ્વારા દાવો કરાયેલા રાહતના અધિકાર પર ઉક્ત પાછળથી થયેલા વિકાસની અસર તપાસવી અને, જો જરૂરી હોય તો, રાહતને યોગ્ય રીતે મોલ્ડ કરવી જેથી તે વાસ્તવિક રાહત આપવાની તારીખે અસ્તિત્વમાં રહેલી પરિસ્થિતિને અનુરૂપ હોય. કાયદાનો તે પ્રસ્તાવ, અમારા મતે, પાસુપુલતી વેંકટેશ્વરલુ કેસ (એઆઈઆર ૧૯૭૫ એસસી ૧૪૦૯) (ઉપરોક્ત) માં આ કોર્ટના નિર્ણયો દ્વારા

તદ્દન સ્થપાયેલો છે. જસ્ટિસ કિષ્ના અચ્ચરે (ત્યારે નામદાર જજ તરીકે) તેમના સંમતિ આપતા ચુકાદામાં નીચેના શબ્દોમાં કાનૂની સ્થિતિનો સ્પષ્ટ સારાંશ આપ્યો છે:

".....જો કોર્ટ સમક્ષ બાબત આવ્યા પછી કોઈ તથ્ય ઉદ્ભવે છે અને રાહતના અધિકાર પર અથવા તેને મોલ્ડ કરવાની રીત પર મૂળભૂત અસર કરે છે, તો તેને ટ્રિબ્યુનલના ધ્યાન પર ખંતપૂર્વક લાવવામાં આવે છે, તો તે તેના તરફ આંખ આડા કાન કરી શકતી નથી અથવા હુકમનામાના ઉપાયને નિષ્ફળ અથવા અયોગ્ય બનાવતી ઘટનાઓ તરફ આંધળી થઈ શકતી નથી. ઈક્વિટી પ્રક્રિયાના નિયમોને નમવાની ન્યાયી ઠેરવે છે, જ્યાં કોઈ ચોક્કસ જોગવાઈ અથવા ન્યાયી રમતનું ઉદ્ધંધન થતું નથી, જેનો હેતુ અનર્હતા ધરાવતા અન્ય પરિબળો અથવા યોગ્ય પરિસ્થિતિઓની ગેરહાજરીને આધીન સબસ્ટેન્શિયલ ન્યાયને પ્રોત્સાહન આપવાનો છે. ન તો આપણે અદ્યતન તથ્યોની નોંધ લેવાની આ સત્તા પર ટ્રાયલ કોર્ટ સુધી મર્યાદિત રાખવા માટે કોઈ મર્યાદાની કલ્પના કરી શકીએ

છીએ. જો મુકદ્દમો પેઢિંગ હોય, તો સત્તા અસ્તિત્વમાં છે, કાયદા કે ન્યાયમાં તે માર્ગનો આશ્રય લેવાને નકારતી અન્ય વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓની ગેરહાજરીમાં. આ મુદ્દા પર ચુકાદાઓ પુષ્કળ છે, આ ઈક્વિટેબલ નિયમના ઉપયોગ માટેની પરિસ્થિતિઓ પણ અસંખ્ય છે. અમે આ પ્રસ્તાવની પુષ્ટિ કરીએ છીએ કે પક્ષકાર દ્વારા દાવો કરાયેલા અધિકાર અથવા ઉપાયને ન્યાયી અને અર્થપૂર્ણ બનાવવાની સાથે કાનૂની અને તથ્યની રીતે વર્તમાન વાસ્તવિકતાઓ સાથે સુસંગત બનાવવા માટે, કોર્ટ, અને ઘણા કેસોમાં જ જોઈએ, ઘટનાઓ અને વિકાસની સાવચેતીપૂર્વક નોંધ લઈ શકે છે જો કે બંને પક્ષો માટે ન્યાયીપણાના નિયમોનું કડકપણે પાલન કરવામાં આવે....."

જી. ઓમ પ્રકાશ ગુપ્તા વિ. રણબીર બી. ગોયલ [(એઆઈઆર ૨૦૦૨ એસસી ૬૬૫: ૨૦૦૨ એઆઈઆર એસસી ૬૬૫ ૨૭૮)] માં સુપ્રીમ કોર્ટનો નિર્ણય પણ એ જ અસરનો છે જ્યાં કોર્ટે જાહેર કર્યું હતું કે જોકે સિવિલ કાયદાનો સામાન્ય નિયમ એ છે કે પક્ષકારોના અધિકારો દાવો શરૂ કર્યાની તારીખે સ્પષ્ટ થાય છે

છતાં જો નીચેની ત્રણ શરતો સંતોષાતી હોય તો કોર્ટ પાસે રાહત મોલ્ડ કરવાની સત્તા છે:

".....(i) મૂળ રૂપે દાવો કરાયેલી રાહત, પાછળથી બનતી ઘટનાઓના કારણે, અયોગ્ય બની ગઈ છે અથવા આવી શકાતી નથી; (ii) આવી પાછળથી બનતી ઘટનાઓ અથવા બદલાયેલી પરિસ્થિતિઓની નોંધ લેવાથી મુકદ્દમો ટૂંકો થશે અને પક્ષકારોને સંપૂર્ણ ન્યાય મળી શકશે; અને (iii) આવી પાછળથી બનતી ઘટનાઓ કોર્ટના ધ્યાન પર તાત્કાલિક અને પ્રક્રિયાત્મક કાયદાના નિયમો અનુસાર લાવવામાં આવે છે જેથી સામેનો પક્ષ આશ્ચર્યચકિત ન થાય....."

જટ સુપ્રીમ કોર્ટના ઉપરોક્ત વિધાનને હાથ પરના કેસમાં લાગુ કરવામાં આવે તો પણ, આ કોર્ટ માટે એવો વલણ અપનાવવો મુશ્કેલ છે કે કારણ કે રિટ અરજદાર પરિસ્થિતિઓના ફેરફાર માટે જવાબદાર નથી અને રિટ અરજી દાખલ કરવામાં આવી ત્યારે તે ગ્રાહ્ય હતી, તેથી રિટ અરજદારના મૂળભૂત અધિકારોના અમલીકરણના હેતુ માટે એક ખાનગી સંસ્થા સામે રિટ જારી કરી શકાય છે જેનો એક સમયે જાહેર ક્ષેત્રના સાહસ એવી કંપની દ્વારા ઉલ્લંઘન થયો હોવાનો આક્ષેપ

છે અને હવે તે અસ્તિત્વમાં નથી. એવો વલણ અપનાવવો કાયદાકીય રીતે પરવાનગી યોગ્ય નથી કે કારણ કે આઈ.પી.સી.એલ.ભારત સરકારનું સાહસ હતું, તેથી યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા સામે રિટ જારી કરી શકાય. જાહેર ક્ષેત્રના સાહસનો કર્મચારી પોતે સિવિલ સર્વન્ટ અથવા યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયાનો કર્મચારી રહેશે નહીં. વધુમાં વધુ, તેને સરકારની માલિકીની કંપનીનો કર્મચારી કહી શકાય. તેથી, આઈ.પી.સી.એલ.ને અવગણીને પણ, આ તબક્કે ભારત સરકાર પર પણ કોઈ જવાબદારી નક્કી કરી શકાતી નથી.

૪૯ શ્રી ભટ્ટની એ રજૂઆતથી હું પ્રભાવિત થયો નથી કે આ કોર્ટની રિટ હકુમત મેળવવા સિવાય રિટ અરજદાર પાસે અન્ય કોઈ વૈકલ્પિક ઉપાય નથી. શ્રી ભટ્ટના જણાવ્યા અનુસાર, મૂળ રિટ અરજદાર એટલે કે કર્મચારીનું અવસાન થયું હોવાથી, કાનૂની વારસદારો માટે સેવામાંથી બરતરફીના આદેશને પડકારવાના હેતુ માટે જાહેરનામા (ડિક્લેરેશન) માટે સિવિલ દાવો દાખલ કરવો કાયદાકીય રીતે અગ્રાહ્ય હશે. રેકૉર્ડ પરના કાનૂની વારસદારો ચોક્કસપણે જાહેરનામા માટે સિવિલ દાવો દાખલ કરી શકે છે કે ખાતાકીય તપાસ ન્યાયી અને પારદર્શક રીતે ચલાવવામાં આવી ન હતી અને પરિણામી બરતરફીનો આદેશ ગેરકાનૂની છે. લિમિટેશન એક્ટની કલમ ૧૪ પણ પરિસ્થિતિને બચાવશે. લિમિટેશન એક્ટની કલમ ૧૪ પોતે દાવાઓ માટે જ છે.

૫૦ સિવિલ કોર્ટની હકુમત સિવિલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૯ દ્વારા સંચાલિત થાય છે, જે નીચે મુજબ વંચાય છે:

"૯. કોર્ટોએ મનાઈ ન હોય તેવા તમામ સિવિલ દાવાઓની સુનાવણી કરવી :- કોર્ટો પાસે (અહીં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓને આધીન) સિવિલ સ્વરૂપના તમામ દાવાઓની સુનાવણી કરવાની હકુમત રહેશે સિવાય કે જે દાવાઓનો સંજ્ઞાન સ્પષ્ટપણે અથવા સૂચિત રીતે મનાઈ કરવામાં આવ્યો હોય."

ઉપરોક્ત જોગવાઈના સંદર્ભમાં સિવિલ કોર્ટની હકુમત પૂર્ણ છે. તેથી દાવો સાંભળવા પરના મનાઈ સંબંધિત જોગવાઈ કાયદા દ્વારા સ્પષ્ટપણે અથવા જરૂરી સૂચન દ્વારા ઘડવામાં આવવી જોઈએ. ગંભીર ગેરવર્તણૂકના આરોપ ધરાવતા કર્મચારીને ખાતાકીય કાર્યવાહીમાં ન્યાયી સુનાવણીનો અધિકાર હોવો જોઈએ. કુદરતી ન્યાયના સમાન કાયદાના સિદ્ધાંતોનું પણ પાલન થવું જોઈએ. વૈધાનિક નિયમોમાં દર્શાવેલા નિયમોનું નિઃશંકપણે પાલન થવું જોઈએ. [જુઓ :

રાજસ્થાન સ્ટેટ રોડ ટ્રાન્સપોર્ટ કોર્પોરેશન અને અન્ય વિરુદ્ધ બાલ મુકુંદ બૈરવા,
એઆઈઆર ૨૦૦૯ (**Supp**) ૧૮૫૭]

૫૧ નરિન્દર મોહન આર્ય વિરુદ્ધ યુનાઈટેડ ઇન્ડિયા ઇન્સ્યોરન્સ કંપની લિમિટેડ
અને અન્ય [(૨૦૦૬) ૪ એસસીસી ૭૧૩] માં, સુપ્રીમ કોર્ટે ઠરાવ્યું:

"૨૬. અમારા મતે વિદ્વાન સિંગલ જજ અને પરિણામે હાઈકોર્ટની
ડિવિઝન બેંચે પોતાની સમક્ષ સાચો પ્રશ્ન મૂક્યો નથી. બાબતને બે
ઢાંચે જોઈ શકાય છે. સિવિલ કોર્ટની મર્યાદિત હકુમત
છતાં, તે એવા કેસમાં દખલ કરવા માટે હકદાર હતી જ્યાં તપાસ
અધિકારીનો અહેવાલ કોઈ પુરાવા પર આધારિત ન હોય. સિવિલ
કોર્ટમાં તેમજ રિટ કોર્ટમાં કસૂરવાર કર્મચારી દ્વારા દાખલ કરવામાં
આવેલા દાવામાં, જો ખાતાકીય કાર્યવાહીમાં આવેલા તારણો સામે
પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવે તો તેણે નીચે મુજબ બાબતો ધ્યાનમાં
રાખવી જોઈએ : (૧) તપાસ અધિકારીને તપાસ ચલાવતી વખતે
બહારના સ્ત્રોતોમાંથી કોઈ સામગ્રી એકત્રિત કરવાની મંજૂરી નથી.

[જુઓ અસમ રાજ્ય અને અન્ય વિ. મહેન્દ્ર કુમાર દાસ અને અન્ય [(૧૯૭૦) ૧ એસસીસી ૭૦૯]. (૨) ઘરઆંગણે તપાસમાં પ્રક્રિયામાં ન્યાયીપણું એ કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનો એક ભાગ છે [જુઓ ખેમ ચંદ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય (૧૯૫૮ એસસીઆર ૧૦૮૦) અને ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય વિ. ઓમ પ્રકાશ ગુપ્તા (૧૯૬૯) ૩ એસસીસી ૭૭૫]. (૩) વિવેકાધીન સત્તાના ઉપયોગમાં બે તત્વોનો સમાવેશ થાય છે (i) ઉદ્દેશ્ય, અને (ii) વિષયવસ્તુ અને ઉદ્દેશ્ય તત્વના ઉપયોગનું અસ્તિત્વ એ વિષયવસ્તુ તત્વના ઉપયોગ માટેની પૂર્વશરત છે. [જુઓ કે.એલ. ત્રિપાઠી વિ. સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય (૧૯૮૪) ૧ એસસીસી ૪૩]. (૪) કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોના કોઈ કડક નિયમો નક્કી કરવા શક્ય નથી જે દરેક કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર આધારિત હોય છે પરંતુ ક્રિયામાં ન્યાયી રમતનો ખ્યાલ આધાર છે. [જુઓ સવાઈ સિંહ વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય (૧૯૮૬) ૩ એસસીસી ૪૫૪]. (૫) તપાસ અધિકારીને આરોપોથી આગળ વધવાની મંજૂરી નથી અને આરોપોનો વિષય ન હોય તેવા તારણના આધારે લાદવામાં આવેલી કોઈપણ સજા સંપૂર્ણપણે ગેરકાનૂની છે. [જુઓ ડિરેક્ટર (ઇન્સ્પેક્શન એન્ડ

કવોલિટી કંટ્રોલ) એક્સપોર્ટ ઇન્સ્પેક્શન કાઉન્સિલ ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય વિ. કલ્યાણ કુમાર મિત્રા અને અન્ય ૧૯૮૭ (૨) સીએએલ એલજે ૩૪૪. (૬) શંકા કે ધારણા ઘરઆંગણે તપાસમાં પણ પુરાવાનું સ્થાન લઈ શકતી નથી. રિટ કોર્ટ ચોક્કસ પરિસ્થિતિઓમાં કોઈપણ ટ્રિબ્યુનલ અથવા સત્તાધિકારીના તથ્યના તારણોમાં દખલ કરવા માટે હકદાર છે. [જુઓ સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા લિમિટેડ વિ. પ્રકાશ ચંદ જેન (૧૯૬૯) ૧ એસસીઆર ૭૩૫, કુલદીપ સિંહ વિ. કમિશનર ઓફ પોલીસ અને અન્ય (૧૯૯૯) ૨ એસસીસી ૧૦]"

{૩૫ સિંહ નેગી વિરુદ્ધ પંજાબ નેશનલ બેંક [૨૦૦૯ (૧) સ્કેલ ૨૮૪] પણ જુઓ}

કોડની કલમ ૯ એ ઉબી જસ ઇબી રેમેડિયમના સૂત્રમાં દર્શાવેલા કાયદાના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોના અમલીકરણમાં છે. આમ, સિવિલ સ્વરૂપની ફરિયાદ ધરાવતા મુકદ્દમા કરનારને સક્ષમ સિવિલ કોર્ટમાં સિવિલ દાવો દાખલ કરવાનો અધિકાર છે સિવાય કે તેનો સંજ્ઞાન કોઈપણ કાયદા દ્વારા સ્પષ્ટપણે અથવા સૂચિત રીતે મનાઈ કરવામાં આવ્યો હોય. પ્રથમ દર્શનીય રીતે, કોડની કલમ ૯ ના સંદર્ભમાં, સિવિલ કોર્ટો તમામ દાવાઓની સુનાવણી કરી શકે છે,

સિવાય કે કાયદા દ્વારા સ્પષ્ટપણે અથવા જરૂરી સૂચન દ્વારા મનાઈ કરવામાં આવી હોય.

પર વધુમાં, સિવિલ કોર્ટ પૂર્ણ હકુમત ધરાવતી કોર્ટ હોવાથી પ્લેઇન્ટ (દાવાઅરજી) માં કરાયેલા નિવેદનોને ધ્યાનમાં રાખીને તેની હકુમત નક્કી કરવાની હકુમત ધરાવે છે પરંતુ તેનો અર્થ એ નથી કે વાદી સિવિલ કોર્ટને હકુમત આપવા માટે કાયદાની જોગવાઈઓને બાયપાસ કરી શકે છે જોકે તે અન્યથા ધરાવતી ન હોઈ શકે. ઉક્ત હેતુ માટે, આપેલા કેસોમાં કોર્ટ હકુમતના તથ્યના અસ્તિત્વના સંબંધમાં તારણ પર આવ્યા પછી પોતાની હકુમતના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવા માટે હકદાર હશે. એ પણ સ્પષ્ટપણે સ્થપાયેલું છે કે એવી ધારણા છે કે સિવિલ કોર્ટ પાસે હકુમત હશે અને સિવિલ કોર્ટની હકુમતને બહાર રાખવાનું સરળતાથી અનુમાન કરી શકાતું નથી. વિરુદ્ધનો પક્ષ લેનારી વ્યક્તિએ તેને સાબિત કરવું જ જોઈએ. એવા કેસમાં પણ જ્યાં કાયદા હેઠળ સિવિલ કોર્ટની હકુમત મનાઈ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે, સિવિલ કોર્ટ કેટલીક બાબતોના સંદર્ભમાં તેની હકુમતનો ઉપયોગ કરી શકે છે ખાસ કરીને જ્યારે વૈધાનિક સત્તાધિકારી અથવા ટ્રિબ્યુનલ હકુમત વિના કામ કરે છે. [જુઓ : બાલ મુકુંદ બૈરવા (ઉપરોક્ત)]

૫૩ ધૂલાભાઈ વિરુદ્ધ મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય, [(૧૯૬૮) ૩ એસસીઆર ૬૬૨] માં,
સુપ્રીમ કોર્ટે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:

"(૧) જ્યાં કાયદો ખાસ ટ્રિબ્યુનલોના આદેશોને અંતિમતા આપે છે ત્યાં સિવિલ કોર્ટ સામાન્ય રીતે દાવામાં જે કરશે તે કરવા માટે યોગ્ય ઉપાય હોય તો સિવિલ કોર્ટની હકુમત બાદબાકી ગણવી જોઈએ. જો કે, આવી જોગવાઈ એવા કેસોને બાદ કરતી નથી જ્યાં વિશિષ્ટ એક્ટની જોગવાઈઓનું પાલન કરવામાં આવ્યું ન હોય અથવા વૈધાનિક ટ્રિબ્યુનલે ન્યાયિક પ્રક્રિયાના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો અનુસાર કામ કર્યું ન હોય.

(૨) જ્યાં કોર્ટની હકુમતની સ્પષ્ટ મનાઈ હોય, ત્યાં પૂરા પાડવામાં આવેલા ઉપાયોની પર્યાપ્તતા અથવા પૂરતાપણું શોધવા માટે વિશિષ્ટ એક્ટની યોજનાની તપાસ સિવિલ કોર્ટની હકુમતને ટકાવી રાખવા માટે સુસંગત હોઈ શકે છે પરંતુ નિર્ણાયક નથી. જ્યાં કોઈ સ્પષ્ટ બહિષ્કાર ન હોય ત્યાં ઈરાદો શોધવા માટે ઉપાયો અને વિશિષ્ટ એક્ટની યોજનાની તપાસ જરૂરી બને છે અને તપાસનું પરિણામ નિર્ણાયક બની શકે છે. પછીના કિસ્સામાં એ જોવું જરૂરી

છે કે કાયદો કોઈ વિશિષ્ટ અધિકાર કે જવાબદારી ઉભી કરે છે અને અધિકાર કે જવાબદારીના નિર્ધારણ માટે જોગવાઈ કરે છે અને વધુમાં એવું દર્શાવે છે કે ઉક્ત અધિકાર અને જવાબદારી વિશેના તમામ પ્રશ્નો આ રીતે રચાયેલા ટ્રિબ્યુનલો દ્વારા નક્કી કરવામાં આવશે, અને સામાન્ય રીતે સિવિલ કોર્ટોમાં કાર્યવાહી સાથે સંકળાયેલા ઉપાયો ઉક્ત કાયદા દ્વારા નિર્ધારિત છે કે નહીં.

(૩) વિશિષ્ટ એક્ટની જોગવાઈઓને અલ્ટ્રા વાયર્સ તરીકે પડકારવાનું તે એક્ટ હેઠળ રચાયેલા ટ્રિબ્યુનલો સમક્ષ લાવી શકાતું નથી. હાઈકોર્ટ પણ ટ્રિબ્યુનલોના નિર્ણય પરથી રિવિઝન અથવા રેફરન્સ પર તે પ્રશ્નમાં જઈ શકતી નથી.

(૪) જ્યારે કોઈ જોગવાઈ અગાઉથી અસંવૈધાનિક જાહેર કરવામાં આવી હોય અથવા કોઈપણ જોગવાઈની બંધારણીયતાને પડકારવાની હોય, ત્યારે દાવો ખુલ્લો છે. જો દાવો લિમિટેશન એક્ટ દ્વારા નિર્ધારિત સમયની અંદર સ્પષ્ટપણે હોય તો સર્ટિઓરરીની રિટમાં રિફંડ માટેના નિર્દેશનો સમાવેશ થઈ શકે છે પરંતુ તે દાવાનું સ્થાન લેવા માટે ફરજિયાત ઉપાય નથી.

(૫) જ્યાં વિશિષ્ટ એક્ટમાં બંધારણીય મર્યાદાઓ કરતાં વધુ એકત્રિત કરાયેલા અથવા ગેરકાયદેસર રીતે એકત્રિત કરાયેલા કરના રિફંડ માટે કોઈ મશીનરી ન હોય ત્યાં દાવો ચાલશે.

(૬) આકારણીની સત્યતાના પ્રશ્નો તેની બંધારણીયતા સિવાયના સત્તાધિકારીઓના નિર્ણય માટે છે અને જો સત્તાધિકારીઓના આદેશો અંતિમ જાહેર કરવામાં આવ્યા હોય અથવા વિશિષ્ટ એક્ટમાં સ્પષ્ટ મનાઈ હોય તો સિવિલ દાવો ચાલશે નહીં. બંને કિસ્સાઓમાં વિશિષ્ટ એક્ટની યોજના તપાસવી જ જોઈએ કારણ કે તે એક સુસંગત તપાસ છે.

(૭) ઉપર દર્શાવેલ શરતો લાગુ પડે તે સિવાય સિવિલ કોર્ટની હકુમતનો બહિષ્કાર સરળતાથી અનુમાન કરી શકાતો નથી."

{ચર્ચ ઓફ નોર્થ ઇન્ડિયા વિરુદ્ધ લવાજીભાઈ રતનજીભાઈ અને અન્ય [(૨૦૦૫) ૧૦ એસસીસી ૭૬૦]; યુનાઇટેડ ઇન્ડિયા

ઇન્સ્યોરન્સ કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ અજય સિંહા અને અન્ય

[૨૦૦૮ (૮) એસસીALE ૫૦૯] પણ જુઓ}

પર રોજગારદાતા અને કર્મચારી વચ્ચે ઉદ્ભવતો વિવાદ ઔદ્યોગિક વિવાદ હોઈ શકે કે ન પણ હોઈ શકે. વિવાદ કર્મચારીના મૂળભૂત અધિકાર, અથવા સંસદીય એક્ટ અને તેના હેઠળ ઘડાયેલા નિયમો હેઠળના તેના અધિકાર, અને/અથવા ઔદ્યોગિક વિવાદો એક્ટ અથવા ભગીની કાયદાઓની જોગવાઈઓ હેઠળ ઉદ્ભવતા અધિકારના સંબંધમાં અથવા તેમાંથી ઉદ્ભવતો હોઈ શકે છે અને તે સમાન અથવા સમાન અધિકારો અથવા વિવિધ અધિકારો સાથે સંબંધિત હોઈ શકે છે, અથવા સામાન્ય કાયદાકીય અધિકાર અથવા કરાર આધારિત અધિકાર પર આધારિત હોઈ શકે છે. તેથી સિવિલ કોર્ટની હકુમત અંગેના પ્રશ્નને સિવિલ કોર્ટની હકુમત મેળવવા અથવા બાદ કરવાના હેતુ માટે કયા અધિકારો અથવા જવાબદારીઓનો અમલ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે તે તથ્યને ધ્યાનમાં રાખીને સંબોધિત કરવો જ જોઈએ.

પપ જો કર્મચારી તેના બંધારણીય અધિકારો અથવા વૈધાનિક નિયમન હેઠળના અધિકારનો અમલ કરવા ઈચ્છે છે, તો સિવિલ કોર્ટ પાસે દાવાની સુનાવણી કરવાની જરૂરી હકુમત હશે. જો, જોકે, તે માત્ર ઔદ્યોગિક વિવાદો એક્ટ અથવા

કહેવાતા ભગીની કાયદાઓની જોગવાઈઓના સંદર્ભમાં તેના અધિકાર અને અનુરૂપ જવાબદારીઓનો દાવો કરે છે, તો સિવિલ કોર્ટ પાસે કોઈ હકુમત રહેશે નહીં. બાબતના આ દ્રષ્ટિકોણથી, મારા વિચારશીલ અભિપ્રાય મુજબ, એવો દાવો કરવો પણ સાચો રહેશે નહીં કે માત્ર સંબંધિત કર્મચારી ૧૯૪૭ ના એક્ટના અર્થમાં વર્કમેન (કામદાર) છે અથવા તેની સેવાની શરતો અન્યથા ૧૯૪૬ ના એક્ટ હેઠળ પ્રમાણિત સ્ટેન્ડિંગ ઓર્ડર દ્વારા સંચાલિત થાય છે તે માત્રથી સિવિલ કોર્ટ પાસે કોઈ હકુમત રહેશે નહીં. બાબતના આ પાસા પર રાજસ્થાન સ્ટેટ રોડ ટ્રાન્સપોર્ટ કોર્પોરેશન અને અન્ય વિરુદ્ધ મોહર સિંહ [(૨૦૦૮) ૫ એસસીસી ૫૪૨] માં સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા વિચારણા કરવામાં આવી છે. સિવિલ કોર્ટની હકુમત મનાઈ છે કે નહીં તે પ્રશ્ન દરેક કેસના તથ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને નક્કી કરવો જ જોઈએ.

જો સ્ટેન્ડિંગ ઓર્ડર અથવા ઔદ્યોગિક વિવાદો એક્ટની અન્ય જોગવાઈઓના ઉલ્લંઘનનો આક્ષેપ કરવામાં આવે તો, સિવિલ કોર્ટની હકુમત મનાઈ હોવાનું માનવામાં આવી શકે છે પરંતુ જો દાવો સામાન્ય કાયદા અથવા બંધારણીય જોગવાઈઓના સિદ્ધાંતોના ઉલ્લંઘન પર અથવા અન્ય ગ્રાઉન્ડ્સ પર આધારિત હોય, તો સિવિલ કોર્ટની હકુમત મનાઈ હોવાનું માનવામાં આવશે

નહીં. જો વિશિષ્ટ કાયદા હેઠળ કોઈ અધિકારનો દાવો કરવામાં ન આવે જેના સંદર્ભમાં સિવિલ કોર્ટની હકુમત મનાઈ છે, તો સિવિલ કોર્ટ પાસે હકુમત હશે.

જ્યાં રોજગારદાતા અને કર્મચારી વચ્ચેનો સંબંધ કરાર આધારિત હોય, ત્યાં રોજગારદાતાની વ્યક્તિગત ઈચ્છા પર આધારિત સેવા કરારનો અમલ કરવાનો અધિકાર, સ્પેસિફિક રિલીફ એક્ટ, ૧૯૬૩ ની કલમ ૧૪(૧)(બી) ના સંદર્ભમાં પ્રતિબંધિત છે. જો કે, તેના ચાર અપવાદો છે, એટલે કે, (૧) જ્યારે કર્મચારી હોદ્દો ભોગવે છે, એટલે કે, તેની સેવાની શરતો ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦૯ ના પ્રંતુકમાં ઉમેરાયેલા નિંયમો અથવા કાયદા દ્વારા સ ચાલિત થાય છે અને અન્યથા ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૧૧(૨) દ્વારા સંચાલિત થશે; (૨) જ્યાં સેવાની શરતો કાયદા અથવા વૈધાનિક નિયમન દ્વારા સંચાલિત થાય છે અને તેની ફરજિયાત જોગવાઈઓનો ભંગ થયો હોય; (૩) જ્યારે કર્મચારીની સેવા અન્યથા કાયદા દ્વારા સુરક્ષિત હોય; અને (૪) જ્યાં ઔદ્યોગિક વિવાદો એક્ટ અથવા ભગીની કાયદા હેઠળ અધિકારનો દાવો કરવામાં આવે છે, સેવાનો અંત તેની જોગવાઈઓના ભંગમાં કરવામાં આવ્યો હોય. [બાલ મુકુંદ (ઉપરોક્ત) જુઓ]

પડ પ્રાગા ટૂલ્સ કોર્પોરેશન વિરુદ્ધ સી.એ. ઇમામ્યુઅલ [(૧૯૬૯) ૧ એસસીસી
પટપ] માં, સુપ્રીમ કોર્ટે ઠરાવ્યું:

"૬. ... તેથી, મેન્ડામસ જારી કરવા માટેની પૂર્વશરત એ છે કે તેની માંગણી કરનાર વ્યક્તિમાં કાનૂની ફરજના પાલન માટેનો કાનૂની અધિકાર હોય કે જેની સામે તે માંગવામાં આવે છે. મેન્ડામસનો આદેશ, સ્વરૂપમાં, વ્યક્તિ, કોર્પોરેશન અથવા ગૌણ ટ્રિબ્યુનલને નિર્દેશિત એક આદેશ છે જેમાં તેને અથવા તેમને તેમાં ઉલ્લેખિત એક વિશિષ્ટ વસ્તુ કરવાની જરૂર હોય છે જે તેના અથવા તેમના હોદ્દાને લગતી હોય અને જાહેર ફરજના સ્વરૂપમાં હોય. જો કે, એ જરૂરી નથી કે જે વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારી પર વૈધાનિક ફરજ લાદવામાં આવી છે તે જાહેર અધિકારી અથવા સત્તાવાર સંસ્થા હોવી જોઈએ. મેન્ડામસ જારી થઈ શકે છે, ઉદાહરણ તરીકે, મંડળીના અધિકારીને કાયદાની શરતો ચલાવવા માટે મજબૂર કરવા માટે કે જેના હેઠળ અથવા જેના દ્વારા મંડળીની રચના થાય છે અથવા સંચાલિત થાય છે અને કંપનીઓ અથવા કોર્પોરેશનોને પણ તેમના ઉપક્રમોને સત્તા આપતા કાયદા દ્વારા તેમના પર મુકવામાં આવેલી ફરજો બજાવવા માટે. જાહેર જવાબદારીઓ પૂર્ણ

કરવાના હેતુઓ માટે કાયદા દ્વારા રચાયેલી કંપની સામે પણ
મેન્ડામસ ચાલશે." [રાજસ્થાન સ્ટેટ રોડ ટ્રાન્સપોર્ટ કોર્પોરેશન
અને અન્ય વિરુદ્ધ મોહર સિંહ (ઉપરોક્ત) પણ જુઓ]

૫૭ એવા કેસમાં જ્યાં કોઈ તપાસ ચલાવવામાં આવી ન હોય, ત્યાં વૈધાનિક
નિયમન તેમજ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ માં સમાવિષ્ટ સમાનતાના
અધિકારનો ભંગ થશે. આવી પરિસ્થિતિમાં, સેવાનો અંત ગેરકાનૂની હતો અને
તેમાંથી ઉદ્ભવતા પરિણામોની જાહેરાત માટે સિવિલ દાવો ગ્રાહ્ય રહેશે. જો કે,
કોર્ટ એ ઉમેરવા માટે ઉતાવળ કરી શકે છે કે જો વર્કમેન દ્વારા અધિકારના
ઉલ્લંઘનનો અને ઔદ્યોગિક વિવાદો એક્ટ અથવા પ્રમાણિત સ્ટેન્ડિંગ ઓર્ડર્સ
હેઠળ રોજગારદાતાના પક્ષે અનુરૂપ જવાબદારીનો આક્ષેપ કરીને દાવો દાખલ
કરવામાં આવે તો, સિવિલ દાવો ચાલશે નહીં. જો કે, જો વૈધાનિક નિયમન દ્વારા
દર્શાવ્યા મુજબની કોઈ પ્રક્રિયા અનુસરવામાં આવી ન હોય અથવા સામાન્ય
કાયદા અથવા કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતો હેઠળ પણ અન્યથા ફરજિયાત હોય જે
અસ્તિત્વમાં રહેલા કાયદા હેઠળ ઉદ્ભવ્યો હોય તેવો અધિકાર, પ્રીમિયર
ઓટોમોબાઇલ્સ લિમિટેડ વિરુદ્ધ કામલેકર શાંતારામ વાડકે ઓફ બોમ્બે અને
અન્ય [(૧૯૭૬) ૧ એસસીસી ૪૯૬] માં દર્શાવેલા કાયદાના ફક્ત ૨૩ નો
સબ-પેરા (૨) પ્રવર્તશે. [બાલ મુકુંદ (ઉપરોક્ત) જુઓ]

પટ ઉપરોક્ત તમામ કારણોસર, આ રિટ અરજીની ગ્રાહ્યતા અંગેનો પ્રાથમિક વાંધો માન્ય રાખવામાં આવે છે. હું ઠરાવું છું કે આ રિટ અરજી રિલાયન્સ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ સામે ગ્રાહ્ય નથી.

પટ આ રિટ અરજીનો નિકાલ મૂળ રિટ અરજદારના કાનૂની વારસદારોને જો સલાહ આપવામાં આવે તો તેમની ફરિયાદના નિવારણ માટે અન્ય કોઈ ફોરમનો સંપર્ક કરવાની સ્વતંત્રતા સાથે કરવામાં આવે છે. વર્તમાન કાર્યવાહી ચલાવવામાં રિટ અરજદાર દ્વારા વિતાવેલો સમય લિમિટેશનના હેતુ માટે ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે જો રિટ અરજદાર એવો કોઈ ઉપાય પસંદ કરે કે જ્યાં લિમિટેશનનો પ્રશ્ન સુસંગત હોય.

(ન્યાયમૂર્તિશ્રી જે.બી.પારડીવાલા)

વિષય: રિલાયન્સ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ દ્વારા આઈપીસીએલના અધિગ્રહણ બાદ ખાનગી બનેલી સંસ્થા સામે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની રિટ અરજીની ગ્રાહ્યતા અંગેનો નિર્ણય.

This judgment has been translated using AI Tool - SUVAS.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.